

draaiboek

Kriebels op school

Voor een ouderavond relationele en seksuele vorming
in het speciaal onderwijs

Rutgers

Kenniscentrum
seksualiteit

Kriebels op school

Voor een ouderavond relationele en seksuele vorming
in het speciaal onderwijs

The logo for Rutgers University, featuring the word "Rutgers" in white, bold, sans-serif font on a dark blue background that tapers to the right.

Kenniscentrum
seksualiteit

Arthur van Schendelstraat 696
3511 MJ Utrecht
Postbus 9022
3506 GA Utrecht

+31(0)30 231 34 31
office@rutgers.nl
www.rutgers.nl
www.rutgers.international

Kriebels op school

Voor een ouderavond relationele en seksuele vorming
in het speciaal onderwijs

Liefde

Vlinders in je buik,
maar ze kunnen er niet uit.
Het kan heel somber zijn,
maar ook heel fijn.
Liefde is een goed gevoel,
daarom is het ook zo cool.

Rachid, 11 jaar

“Ik wil dat mijn dochter weet dat seks fijn is, dat ze weet wat ze doet. Dat ze rekening leert houden met anderen en zelf niets doet wat ze niet prettig vindt.”

Angelique, 45 jaar

Ouders en verzorgers zijn een belangrijke partner bij de seksuele opvoeding van hun kinderen. Vooral bij leerlingen met een speciale onderwijsbehoefte. Hoe kunt u als school ouders betrekken bij relationele en seksuele vorming van leerlingen in het speciaal onderwijs?

De meeste ouders vinden seksuele vorming op school nodig. Ze vinden het belangrijk dat hun kind betrouwbare informatie krijgt over relaties en seksualiteit, vaardigheden opdoen om seksueel weerbaar te worden en gezonde keuzes kunnen maken. Vaak maken zij zich zorgen over de kwetsbaarheid, impulsiviteit of (mogelijke) grensoverschrijding van hun kind.

Ook hebben ze zelf vragen over de seksuele opvoeding van hun kind(eren) en zijn benieuwd naar ervaringen van andere ouders. Door ouders te betrekken bij en te informeren over seksuele vorming op school, kan miscommunicatie voorkomen worden.

In dit draaiboek

In dit draaiboek geven we suggesties hoe u ouders kunt betrekken bij de seksuele vorming en opvoeding van leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften. Ook vindt u hier uitgebreide achtergrondinformatie over de seksuele ontwikkeling van leerlingen in het speciaal onderwijs, informatie over het belang van seksuele vorming en seksuele opvoeding en de rol van ouders en de rol van school.

Voor wie?

Dit draaiboek is bedoeld voor leerkrachten, onderwijsprofessionals, opvoedondersteuners en GGD-medewerkers. En biedt ondersteuning bij de organisatie en invulling van een ouderbijeenkomst seksuele vorming in het speciaal onderwijs (SO). De brochure *Seksuele opvoeding van kinderen (0-18 jaar) met een beperking* kunt u als aanvulling gebruiken bij dit draaiboek.

Seksuele vorming van jonge kinderen in het speciaal onderwijs kan niet zonder de betrokkenheid van ouders. Dit draaiboek kunt u als bron van inspiratie gebruiken!

Ineke van der Vlugt
Programmacoördinator

Inleiding 8

Deel 1 Organisatie van een ouderavond 8

1.1 | Wie neemt het initiatief? 11

1.2 | Doel van de ouderavond 11

1.3 | Wat leeft er onder de ouders? 12

1.4 | Tips bij de werving van ouders 12

1.5 | Tips voor ouderparticipatie 13

1.6 | Methodische en didactische aandachtspunten 13

1.7 | Randvoorwaarden 14

1.8 | Materialen voor ouders 14

Deel 2 Ouderbijeenkomst met voorbeeldprogramma's 16

2.1 | Ouderavond seksuele vorming en opvoeding 17

2.2 | Ouderavond seksuele weerbaarheid 18

2.3 | Ouderavond seksualiteit en nieuwe media 19

Deel 3 Achtergrondinformatie 20

3.1 | Belang van relationele en seksuele vorming in het speciaal onderwijs 21

3.2 | Seksuele ontwikkeling van kinderen tot 12 jaar 24

3.2.1 | Seksuele ontwikkeling 0-3 jaar

3.2.2 | Seksuele ontwikkeling 3-6 jaar

3.2.3 | Seksuele ontwikkeling 7-9 jaar

3.2.4 | Seksuele ontwikkeling 9-12 jaar

3.3 | Seksuele ontwikkeling bij kinderen met een beperking 27

3.4 | Seksuele opvoeding 27

3.5 | Seksueel gedrag en seksuele grensoverschrijding 29

3.5.1 | Wel of niet over de grens?

3.5.2 | Vlaggensysteem

3.6 | Kinderen, seksualiteit en nieuwe media 31

3.6.1 | Kennis over mediagebruik en opvoeding

3.6.2 | Tips voor de mediaopvoeding

3.6.3 | Tips voor de seksuele opvoeding en een warm opvoedklimaat

3.7 | Handige websites 33

- werkvorm 01: Welkom en introductie** 36
- werkvorm 02: Woordspin (verschillende varianten)** 37
- werkvorm 03: Belang van relationele en seksuele vorming bij jonge kinderen** 39
- werkvorm 04: De seksuele ontwikkeling** 40
- werkvorm 05: Seksuele opvoeding, school of ouders?** 43
- werkvorm 06: Wat doet de school?** 46
- werkvorm 07: Seksuele opvoeding** 48
- werkvorm 08: In gesprek met kinderen** 50
- werkvorm 09: Kennisquiz seksualiteit en nieuwe media** 51
- werkvorm 10: Kennisquiz seksuele weerbaarheid** 53
- werkvorm 11: Hoe kunt u kinderen seksueel weerbaar maken?** 54
- werkvorm 12: Wat is normaal seksueel gedrag?** 56
- werkvorm 13: Waar ligt de grens?** 57
- werkvorm 14: Proactieve seksuele opvoeding** 60
- werkvorm 15: Seksuele opvoeding en mediawijsheid** 62
- werkvorm 16: Afsluitende vragen** 64

Alle kinderen en jongeren hebben baat bij een duidelijk boodschap en heldere informatie over relaties en seksualiteit. Vooral voor leerlingen in het speciaal onderwijs (SO) is het cruciaal dat er wordt aangesloten bij de behoeften, ontwikkeling en leefwereld.

De beste begeleiding van leerlingen ontstaat als school het thema relaties en seksualiteit samen met ouders aanpakt. Zo kunnen ouders en school elkaar versterken in de boodschap en informatie die zij meegeven.

Seksuele ontwikkeling bij leerlingen met een beperking

Leerlingen met een specifieke onderwijsbehoefte doorlopen ook een seksuele ontwikkeling. Ze gaan relaties en vriendschappen aan en worden verliefd. En ze doen hun eerste ervaringen op met seksualiteit. Ze verschillen hierin niet van leerlingen in het reguliere onderwijs. Wel zijn zij extra kwetsbaar voor seksueel misbruik. Ze kunnen moeilijker adequate informatie over seksualiteit vinden, vanwege hun beperking en ze ervaren vaker problemen in de communicatie met anderen. Ook zijn ze minder zelfstandig, hebben minder privacy en een kleiner sociaal netwerk. Seksuele vorming is voor hen dus extra belangrijk.

Seksuele vorming

Seksuele vorming draagt bij aan persoonlijke groei, een positieve seksualiteitsbeleving en bevordert het welzijn en de seksuele gezondheid. Ook draagt seksuele vorming bij aan het voorkomen van problemen, zoals (online) seksuele grensoverschrijding en ongewenste zwangerschap. Met als doel dat leerlingen leren zelf gezonde en verantwoorde keuzes te maken met respect voor zichzelf en de ander.

Voor wie is dit draaiboek?

Dit draaiboek is voor leerkrachten, schoolmaatschappelijk werkers, intern begeleiders en andere professionals uit het speciaal onderwijs (so). Het kan ook gebruikt worden door zorgprofessionals, opvoedondersteuners of GGD-professionals.

Wanneer gebruikt u dit draaiboek?

Het draaiboek is geschreven voor professionals die een ouderbijeenkomst willen organiseren over seksuele opvoeding en seksuele vorming binnen het so. De insteek is positief en sluit aan bij de rollen van ouders en seksuele ontwikkelingsfasen van leerlingen met een beperking. De brochure 'Seksuele opvoeding van kinderen (0-18 jaar) met een beperking' kan aanvullend gebruikt worden. U kunt dit draaiboek gebruiken voor een thema avond 'relationele en seksuele vorming' voor ouders. Of als uw school met ouders haar visie op het onderwerp wil aanscherpen, of stil wilt staan bij een veilig pedagogisch klimaat.

Waarom een ouderavond?

Op een ouderavond kunt u ouders vertellen wat er op school gebeurt op het gebied van seksuele vorming. Ook kunt u ouders handvatten geven om kinderen thuis te begeleiden. Kinderen kunnen immers naar aanleiding van lessen thuis vragen stellen. Een ongeïnformeerde ouder kan zich dan verontwaardigd afvragen: 'Wat leert mijn kind over seks op school?' Een geïnformeerde ouder is beter voorbereid op vragen van kinderen. Zo voorkomt u miscommunicatie over het onderwerp en de lessen. En kunnen ouders en school elkaar versterken in de boodschap en informatie die zij meegeven.

Wat is de rol van de school?

Ouders en verzorgers dragen bij aan een gezonde seksuele ontwikkeling. Ze brengen belangrijke waarden en normen over, zijn rolmodel én dragen zorg voor veiligheid en geborgenheid. De school kan leerlingen betrouwbare informatie geven over de lichamelijke, sociaal-emotionele, relationele en seksuele ontwikkeling. Een goede afstemming en samenwerking tussen ouders en school kan er voor zorgen dat leerlingen zich veilig en gezond ontwikkelen.

Kerdoelen seksualiteit

De thema's seksualiteit en seksuele diversiteit zijn met ingang van het schooljaar 2012–2013 expliciet opgenomen in de kerndoelen. In de leerlijn seksuele vorming – te vinden op www.seksuelevorming.nl/so – zijn de wettelijk verplichte kerndoelen vertaald naar doelen voor leerlingen in het (voortgezet) speciaal onderwijs. Er is een koppeling gemaakt met veelgebruikt lesmateriaal aan deze doelen en er zijn op deze site verschillende tips en tools te vinden voor seksuele vorming in het so.

Wat leeft er onder ouders?

De meeste ouders vinden seksuele vorming op school nodig. Ze vinden het belangrijk dat hun kind betrouwbare informatie krijgt over relaties en seksualiteit, vaardigheden opdoen om seksueel weerbaar te worden en gezonde keuzes kunnen maken. Vaak maken zij zich zorgen over de kwetsbaarheid, impulsiviteit of grensoverschrijding van hun kind. Ze hebben zelf ook vragen over de seksuele opvoeding van hun kind(eren) en zijn benieuwd naar ervaringen van andere ouders.

Inhoud van dit draaiboek

Het draaiboek bestaat uit drie delen:

- **Deel 1 Organisatie van een ouderavond:** Hoe bepaalt u als school het thema? Wat zijn vragen van ouders? En wat komt er organisatorisch bij een ouderavond kijken?
- **Deel 2 Werkvormen en voorbeeldprogramma's:** Hier vindt u werkvormen voor tenminste drie verschillende ouderavonden 'relationele en seksuele vorming' binnen het so. Een algemene bijeenkomst over seksuele vorming, een thematische bijeenkomst over seksuele weerbaarheid en werkvormen voor een bijeenkomst over seksualiteit en nieuwe media.
- **Deel 3 Achtergrondinformatie:** Met informatie over de seksuele ontwikkeling van leerlingen met een beperking of specifieke onderwijsbehoefte, seksuele opvoeding, weerbaarheid en media.

Organisatie van een ouderavond

Hoe bepaalt u als school het thema? Wat zijn vragen van ouders? En wat komt er organisatorisch bij een ouderavond kijken?

1.1 | Wie neemt het initiatief?

Het initiatief voor een ouderavond over seksuele vorming kan van verschillende personen komen. Een leerkracht, de directie, de medezeggenschapsraad of ouders. De motivatie voor de ouderavond kan dan ook verschillen.

“Er moet draagkracht voor dit onderwerp gecreëerd worden, vanuit zowel de leraren als de directie. De informatie die je in de lessen geeft, moet aansluiten bij de belevingswereld van de leerlingen.”

Leerkracht cluster 4

“We vonden het eigenlijk een onderwerp wat meer bij ouders thuis hoorde en wisten niet goed hoe ouders zouden reageren. Op de ouderavond wilden ouders vooral weten wat we op school deden. Ze werden enthousiast en zijn blij dat we op school aandacht besteden aan relaties en seksualiteit.”

Directeur so zml

“Mijn zoon (6 jaar) heeft een paar keer trots zijn stijve piemel laten zien in de klas. Is dit normaal? En hoe reageert de juf op dit gedrag?”

Esther, moeder 36 jaar

1.2 | Doel van de ouderavond

In dit draaiboek onderscheiden we globaal vier doelen van een ouderavond over relationele en seksuele vorming. De doelstellingen zijn natuurlijk aan te passen per ouderavond en mede afhankelijk van het moment waarop en de reden waarvoor de bijeenkomst georganiseerd wordt.

a Besluitvorming

Tijdens deze ouderavond worden ouders geïnformeerd over het belang van relationele en seksuele vorming binnen het speciaal onderwijs. De school geeft ouders een stem en onderzoekt het draagvlak onder ouders. Het resultaat van de bijeenkomst is bijvoorbeeld een gezamenlijk geformuleerde visie.

b Informeren

De school informeert ouders over de manier waarop zij relationele en seksuele vorming gaan behandelen. Zodat ouders op de hoogte zijn van wat er op school gebeurt en thuis in kunnen spelen op wat er in de lessen wordt behandeld.

c Afsluiting

Aan het eind van een lessencyclus of project(week) kan een ouderavond georganiseerd worden. De school kan een tentoonstelling voor ouders inrichten. Er kan aan de hand van tekeningen, gedichten, verhalen, filmopnames of reacties van leerlingen doorgepraat worden over relationele en seksuele vorming en seksuele opvoeding thuis.

d Themabijeenkomst

De ouders krijgen op een inhoudelijke bijeenkomst, meer informatie over een specifiek thema. Denk aan: seksuele opvoeding, seksuele weerbaarheid, puberteit of seksualiteit en mediawijsheid.

uwkindenseks.nl

Op www.uwkindenseks.nl kunt u ter inspiratie gratis de *Handleiding ouderavond 'Seksuele ontwikkeling en weerbaarheid'* voor ouders van kinderen in groep 7 en 8 downloaden. De handleiding is speciaal ontwikkeld om ouders met kinderen in groep 8 voor te bereiden op de overgang naar het voortgezet onderwijs.

1.3 | Wat leeft er onder ouders?

De meeste ouders vinden seksuele vorming op school nodig. Ze vinden het belangrijk dat hun kind betrouwbare informatie krijgt over relaties en seksualiteit, vaardigheden opdoen om seksueel weerbaar te worden en gezonde keuzes kunnen maken. Vaak maken zij zich zorgen over de kwetsbaarheid, impulsiviteit of (mogelijke) grensoverschrijding van hun kind. Ze hebben zelf ook vragen over de seksuele opvoeding van hun kind(eren) en zijn benieuwd naar ervaringen van andere ouders. Door ouders te betrekken bij en te informeren over seksuele vorming op school, kan weerstand voorkomen worden.

Tip uit de praktijk

Zorg dat de inhoud van de ouderavond aansluit bij vragen en behoeften van ouders. U kunt bijvoorbeeld vooraf inventariseren welke vragen er bij ouders leven over dit onderwerp. De medezeggenschapsraad kan een enquête uitzetten of leerkrachten kunnen ouders naar hun mening vragen.

Veelgestelde vragen van ouders

- Vanaf welke leeftijd kan ik met mijn kinderen praten over relaties en seksualiteit?
- Welke onderwerpen bespreek ik dan?
- Hoe weet ik of mijn kind toe is aan seksuele vorming?
- Is de informatie die ik geef schadelijk voor mijn kind?
- Welk seksueel gedrag is normaal voor een kind met een beperking tussen 4 en 12 jaar?
- Hoe kan ik met mijn (verstandelijk beperkte) kind praten over wensen en grenzen, zonder teveel te waarschuwen?
- Hoe leer ik mijn (autistische) kind om gaan met verliefde gevoelens?
- Wat doet de school?
- Wat is de visie van de school op dit onderwerp?
- Wat kan ik als ouder doen?

1.4 | Tips bij de werving van ouders

- **Betrokken ouders** | Zoek betrokken ouders die een sleutelpositie kunnen vervullen en een rol willen spelen bij de voorbereiding. Zij kunnen andere ouders motiveren tot deelname.
- **Draagvlak** | Zorg voor draagvlak vanuit de ouderraad en de medezeggenschapsraad.
- **Actieve rol** | Nodig een aantal ouders uit om stellingen voor te bereiden. Of vraag hen op de ouderavond iets te vertellen over de seksuele opvoeding van hun kind(eren). Waar lopen ze zelf tegenaan? En hoe hebben ze dit opgelost?
- **Nieuwsgierig** | Wek de nieuwsgierigheid van ouders met een aansprekende titel. De titel 'seksualiteit' stuit binnen het speciaal onderwijs soms op weerstand. Een ouderavond met de titel 'Hoe maak

ik mijn kind weerbaar' of 'Hoe begeleid ik mijn kind in de puberteit' of 'Hoe begeleid ik mijn puber online', bereikt sommige ouders beter.

- **PR** | Om ouders te interesseren kan een oproep geplaatst worden in de nieuwsbrief, schoolkrant of op de website. Een interview met een ouder of deskundige kan extra motiverend werken. Daarnaast kunnen posters bij de ingang van de school ouders alert maken op de bijeenkomst.
- **Actualiteit** | Sluit aan bij nieuws over het onderwerp in de media, of bij gebeurtenissen in de wijk of gemeente.
- **Audiovisueel materiaal** | Ouders zien hun kind(eren) normaliter niet in een schoolse setting. U kunt de lessen relationele en seksuele vorming filmen en deze tijdens de ouderavond vertonen. Dit bevordert deelname aan de ouderavond.

1.5 | Tips voor ouderparticipatie

- **Voorleesdag** | De school organiseert een voorleesdag op school. Ouders komen voorlezen uit een boek over liefde, vriendschap, verliefdheid en praten daarna met de groep.
- **Op bezoek** | Een zwangere moeder of een moeder met een pasgeboren baby komt in de groep vertellen over zwangerschap, geboorte en de baby.
- **Interview** | De leerlingen krijgen de opdracht om hun eigen ouders te interviewen. Ze schrijven hierover een stukje in de schoolkrant.
- **Uitstapje** | Ouders helpen bij een uitstapje naar de kinderboerderij (pasgeboren lammetjes) of een uitstapje naar het ziekenhuis (kraamafdeling).
- **Uitwisselen van ervaringen** | Ouders vertellen op een ouderavond over hun ervaringen met de seksuele opvoeding van hun kinderen.
- **Filmdiscussie** | Ouders discussiëren naar aanleiding van een film over verschillende meningen ten aanzien van seksuele opvoeding en de visie van de school.
- **Journalist** | Ouders schrijven een stuk in de schoolkrant over bijvoorbeeld: het verschil in seksuele opvoeding tussen vroeger en nu, ervaringen met hun eigen kinderen en/ of ervaringen met (niet-) Nederlandse gebruiken, rondom zwangerschap, geboorte, verliefdheid, puberteit, trouwen, samenwonen, seksuele opvoeding, etc.
- **Tentoonstelling** | Ouders helpen bij de organisatie van een tentoonstelling, waarop kinderen hun tekeningen, gedichten, foto's en/of filmmateriaal naar aanleiding van de lessen over relaties en seksualiteit kunnen laten zien aan andere ouders.
- **Fotoreportage** | De leerlingen maken een fotoreportage van hun gezin en de manier waarop ze samenwonen. De school organiseert vervolgens een tentoonstelling voor ouders met een uniek kijkje in ieders leven.

1.6 | Methodische en didactische aandachtspunten

Seksuele vorming binnen het speciaal onderwijs is een gevoelig onderwerp. Ondanks een goede voorbereiding kunnen ouders tijdens de avond kritische vragen stellen of sceptisch reageren. Hoe kunt u hier mee omgaan?

- **Veilig** | Zorg voor een veilige sfeer in de groep. Ook ouders hebben behoefte aan een veilig en vertrouwd klimaat als ze over dit onderwerp praten. Creëer een veilige sfeer door aan het begin van de bijeenkomst duidelijk te benoemen dat opvattingen over dit onderwerp altijd verschillen en dat ieders mening gerespecteerd wordt. Benader ouders op een open en respectvolle manier.
- **Diversiteit** | Seksualiteit is een persoonlijk en daardoor vaak emotioneel gekleurd onderwerp. Ouders hebben verschillende opvattingen en opvoedingsstijlen (liberale ouders, restrictieve ouders, religieuze ouders en alle verschillende culturen in Nederland). Ook is er diversiteit onder leerlingen. Zo zitten leerlingen met een autismespectrumstoornis vaak ook op scholen met leerlingen met een auditieve beperking of leerlingen met een verstandelijke beperking. Ouders kunnen dan meer uitgaan van het bijzondere in plaats van het gemeenschappelijke. Terwijl er vaak ook overeenkomsten zijn. Het is van belang dat er in de groep ruimte is om ook het gemeenschappelijke te bespreken. Stuur waar mogelijk de discussie. Op die manier kunnen ouders ook van elkaar leren.
- **Bespreekbaar** | Seksualiteit is vanwege verschillende redenen een moeilijk bespreekbaar onderwerp. Voor sommige ouders is het onderwerp onbespreekbaar als mannen en vrouwen in dezelfde ruimte aanwezig zijn. Als dit het geval is, formeer dan aparte mannen- en vrouwengroepen.

- **Visie.** Wees voorbereid op vragen over gevoelige onderwerpen, zoals: seks voor het huwelijk, (vrije) partnerkeuze, homoseksualiteit, abortus, maagdelijkheid en maagdenvlies. Bespreek deze met het team van te voren, zodat de school op dezelfde lijn zit.

Tips uit de praktijk

Ouders waarderen het als er op een ouderavond gelegenheid is om ervaringen uit te wisselen. Ze hebben vaak vragen over de opvoeding en zijn op zoek naar antwoorden. Enkele uitdagende vragen kunnen zijn:

- **Hoe zou u op deze situatie reageren?**
- **Wat zou u zeggen tegen uw kind als...?**
- **Wat vindt u ervan als...?**
- **Wat wilt u uw kind meegeven als het gaat over relaties en seksualiteit?**
- **Wat vindt u het meest lastig in de seksuele opvoeding van uw kind?**
- **Welke invloed heeft de beperking van uw kind volgens u op zijn of haar seksuele ontwikkeling?**

1.7 | Randvoorwaarden

Een geslaagde ouderavond is ook afhankelijk van een aantal randvoorwaarden. Denk hierbij aan het tijdstip, het betrekken van eventuele sprekers of het uitnodigen van een tolk of deskundige.

- **Tijdstip** | Ouders met kleine kinderen kunnen niet makkelijk 's avonds weg. Als alternatief kan een tijdstip onder schooltijd gekozen worden, bijvoorbeeld meteen bij aanvang van de schooldag. In de lagere groepen van het so brengen en halen ouders vaak nog hun kind. Een goed moment kan dan vlak voor het eind van de dag of meteen na schooltijd zijn, als ouders hun kinderen ophalen. Zorg bij een bijeenkomst na schooltijd voor kinderopvang op school. In de hogere groepen reizen de leerlingen veelal met de taxi. Inventariseer in dat geval per groep wat voor de grootste groep ouders een geschikt tijdstip is.
- **Locatie** | De bijeenkomst hoeft niet perse op school plaats te vinden. Voor sommige ouders werkt een informele bijeenkomst in de eigen buurt beter dan een ouderavond op school. Denk aan ontmoetingsplaatsen zoals het buurthuis, de moskee, kerk, wijkcentrum of bij een ouder thuis.
- **VETC (Voorlichter Eigen Taal en Cultuur)** | Als ouders de Nederlandse taal onvoldoende beheersen is samenwerking met een tolk, VETC'er of allochtone zelforganisatie aan te raden.
- **Spreker** | Een externe deskundige uitnodigen kan voor of tegenwerken. Denk na of de levens-overtuiging, culturele achtergrond of pedagogische ideeën van de spreker geen extra drempel opwerpen voor ouders.
- **Doelgroep** | Afhankelijk van het doel kan gekeken worden voor welke doelgroep de bijeenkomst het meest geschikt is. U kunt een keuze maken in de doelgroep (leerlingen met een verstandelijke beperking, leerlingen met een lichamelijke beperking) of kiezen voor een bredere bijeenkomst voor ouders van kinderen uit alle leeftijds- en doelgroepen.

1.8 | Materialen voor ouders

Er zijn materialen voor het reguliere basisonderwijs en materialen voor het speciaal onderwijs. De materialen kunnen worden gebruikt tijdens een ouderavond of om ouders te betrekken en te informeren. Ze zijn verkrijgbaar of downloadbaar via de webshop op <http://shop.rutgers.nl/>

Materialen

- **Seksuele opvoeding van kinderen (0-18 jaar) met een beperking** | Een brochure voor ouders over de seksuele ontwikkeling van kinderen met een verstandelijke-, visuele-, auditieve- of lichamelijke beperking, een autismespectrumstoornis of ADHD. Met handige tips en veel illustraties.
- **Totally Sexy** | Gids voor ouders. Met onder andere informatie over jongeren, seksualiteit en intimiteit, ziekte en lichamelijke beperking.

- **Pubergidsen** | Wat je als jongen wilt weten over de puberteit of Wat je als meisje wilt weten over de puberteit – zijn brochures voor jongens of meisjes van 10-12 jaar over de puberteit en veelvoorkomende situaties. *Just4boys/Just4girls* – een brochure voor jongens én meisjes van 12-14 jaar over veranderingen in de puberteit, nieuwe media, wensen en grenzen, anticonceptie en nog veel meer.
- **Puberkwartet** | Een kwartetspel over relaties en seksualiteit om te spelen met of door kinderen uit groep 6, 7 of 8. Thema's zijn: puberteit, voorbehoedmiddelen, verkering vragen, uitmaken en grenzen.
- **Puber in huis** | Tips voor de seksuele opvoeding van kinderen tussen 9 en 15 jaar. Een ouderbrochure over hoe ouders kunnen omgaan met vragen en opmerkingen van kinderen over relaties en seksualiteit.
- **Kleine mensen, grote gevoelens** | Een handboek voor ouders met informatie over de seksuele ontwikkeling van kinderen in de leeftijd van 0-12 jaar.
- **J/M special** | Een magazine voor ouders met kinderen vanaf 11 jaar: hoe praat je met je puber over seksualiteit? De *J/M special* is te vinden op de site uwkindenseks.nl

Websites voor ouders

- **www.seksualiteit.nl** | U vindt hier informatie, tests, oefeningen, tips en ervaringsverhalen. Er is specifieke aandacht voor mensen met een ziekte of beperking en seksuele opvoeding.
- **www.uwkindenseks.nl** | Een site voor ouders met informatie, tips en voorbeeldgesprekken (films) om met hun kind over seks te praten.
- **www.opeigenbenen.nu** | Een site voor jongeren met chronische aandoeningen en lichamelijke beperkingen in de transitiefase, ouders en professionals.
- **www.begrensdelijkheid.nl** | Een databank voor professionals en opvoeders die betrokken zijn bij mensen met een verstandelijke en/ of lichamelijke beperking.

Leesboeken voor kinderen

- ***Ik vind jou lief*** | Een informatief prentenboek voor peuters en kleuters over geboorte en seksualiteit. Voor kinderen in de leeftijd 4-6 jaar.
- ***Ben jij ook op mij?*** | Een voorlichtingsboek voor kinderen over verliefdheid, seksualiteit en voortplanting. Voor kinderen in de leeftijd 7-11 jaar.
- ***Het Puberboek*** | Met informatie over alle veranderingen die je in de puberteit meemaakt. Voor kinderen vanaf 11 jaar.

Op de website www.seksuelevorming.nl/speciaalonderwijs zijn zowel lesmaterialen als leesboeken gekoppeld aan de niveaus binnen de leerlijnen. De leerkracht kan op die manier zelf nagaan welke materialen bij welk thema geschikt zijn voor eventueel gebruik thuis.

Ouderbijeenkomsten met voorbeeldprogramma's

In dit deel vindt u drie voorbeeldprogramma's van een ouderavond, inclusief de opbouw en mogelijke titels. De werkvormen zijn opgenomen in de bijlagen. Hier kunt u uit putten voor inspiratie of een uitgewerkte ouderavond.

2.1 | Ouderavond seksuele vorming en opvoeding

Het doel van deze ouderavond is het informeren van ouders over de visie en activiteiten op school, maar ook om draagvlak te creëren voor seksuele vorming en tips te geven voor de seksuele opvoeding.

Mogelijke titels voor de aankondiging van deze ouderavond:

- *Kriebels in je buik*
- *Lentekriebels op school*
- *Seksualiteit en leerlingen met een beperking*
- *Seksuele opvoeding, wat is de rol van ouders en wat de rol van school?*

Voorbeeldprogramma 2,5 uur

Onderdelen	Tijdsduur	Spreker (nog in te vullen)
Welkom en introductie (werkvorm 1)	5 minuten	
Seksualiteit bij kinderen? (werkvorm 2)	15 minuten	
Belang van seksuele vorming bij jonge kinderen (werkvorm 3)	10 minuten	
Seksuele ontwikkeling (werkvorm 4)	20 minuten	
Seksuele opvoeding: school of ouders? (werkvorm 5)	20 minuten	
Pauze	15 minuten	
Wat doet de school? (werkvorm 6)	20 minuten	
Seksuele opvoeding (werkvorm 7 en 14)	20 minuten	
In gesprek met kinderen (werkvorm 8)	20 minuten	
Afsluiting (werkvorm 16)	5 minuten	

2.2 | Ouderavond seksuele weerbaarheid

Het doel van deze bijeenkomst is om ouders te informeren over het seksuele gedrag van kinderen en te ondersteunen bij het seksueel weerbaar maken van kinderen. Een thema dat zeer geschikt is voor ouders met kinderen in het so. Met de informatie van deze ouderavond kunnen ouders hun kinderen beter voorbereiden op de maatschappij en concreet op bijvoorbeeld de overgang naar het (reguliere) voortgezet onderwijs.

Mogelijke titels voor de aankondiging van deze ouderavond:

- *Van kwetsbaar naar weerbaar*
- *Wensen en grenzen*
- *Hoe wordt uw kind seksueel weerbaar?*
- *Ja- en nee-gevoelens*

Als ondertitel kan bijvoorbeeld gebruikt worden:

- *Relationele en seksuele vorming van jonge kinderen, hoe maak je ze weerbaar?*

Voorbeeldprogramma , 2,5 uur

Onderdelen	Tijdsduur	Spreker (nog in te vullen)
Welkom en introductie (werkvorm 1)	5 minuten	
Seksualiteit bij kinderen? (werkvorm 2)	15 minuten	
Seksuele ontwikkeling van kinderen (werkvorm 4)	20 minuten	
Wat is normaal seksueel gedrag (werkvorm 12)	20 minuten	
Pauze	15 minuten	
Waar ligt de grens? (werkvorm 13)	20 minuten	
Kennisquiz: seksuele weerbaarheid (werkvorm 10)	20 minuten	
Hoe kunt u kinderen weerbaar maken? (werkvorm 11)	15 minuten	
Wat doet de school? (werkvorm 6)	15 minuten	
Afsluiting (werkvorm 16)	5 minuten	

2.3 | Ouderavond seksualiteit en nieuwe media

In het derde voorbeeldprogramma komt seksualiteit en omgang met nieuwe media aan bod. Het doel van deze ouderavond is het informeren van ouders over het gebruik van nieuwe media onder jonge kinderen, seksuele risico's en verantwoord gebruik.

Voorbeeldprogramma, 2,5 uur

Onderdelen	Tijdsduur	Spreker (nog in te vullen)
Welkom en introductie (werkvorm 1)	5 minuten	
Seksualiteit bij kinderen? (werkvorm 2)	10 minuten	
Kennisquiz: seksualiteit en nieuwe media (werkvorm 9)	20 minuten	
Seks en nieuwe media: rol van school en ouders (werkvorm 5)	20 minuten	
Pauze	15 minuten	
Wat doet de school? (werkvorm 6)	15 minuten	
Seksuele opvoeding en mediawijsheid (werkvorm 15)	30 minuten	
Tips voor media en opvoeding (werkvorm 15)	15 minuten	
Afsluiting (werkvorm 16)	5 minuten	

Achtergrondinformatie

Dit hoofdstuk geeft achtergrondinformatie over het belang van relationele en seksuele vorming binnen het so, de seksuele ontwikkeling, seksuele opvoeding en de rol van ouders, seksuele weerbaarheid en media opvoeding.

Bij het organiseren van een ouderavond is het prettig om deze informatie vooraf door te nemen. U kunt daarnaast de ouderbrochure *Seksuele opvoeding van kinderen (0-18 jaar) met een beperking* gebruiken bij uw voorbereiding.

Relationele en seksuele vorming: definitie WHO2¹

“Seksuele en relationele vorming is het leren over de cognitieve, emotionele, sociale, interactieve en fysieke aspecten van seksualiteit. Seksuele en relationele vorming start in de vroege kinderjaren en zet zich voort in de puberteit en volwassenheid. Voor kinderen is het doel: steun en bescherming te bieden in hun seksuele ontwikkeling. Gaandeweg worden kinderen en jongeren uitgerust met kennis, vaardigheden en positieve waarden die hen in staat stellen om te genieten van hun eigen seksualiteit, veilige en bevredigende relaties aan te gaan en verantwoordelijkheid te nemen voor hun eigen en andermans seksuele gezondheid en welzijn. Het stelt hen in staat keuzes te maken die de kwaliteit van hun leven verhoogt en die bijdragen aan een gezonde en rechtvaardige samenleving.”

3.1 | Belang van relationele en seksuele vorming in het speciaal onderwijs

Het kan voorkomen dat ouders relationele en seksuele vorming geen taak van de school vinden. Ook kunnen ouders kinderen in de basisschoolleeftijd nog te jong vinden voor relationele en seksuele vorming. Toch zijn er genoeg argumenten, die duidelijk maken dat het wel belangrijk is. Enkele hiervan op een rij:

a Seksuele opvoeding gaat over meer dan alleen voortplanting

Veel ouders denken dat relationele en seksuele vorming alleen gaat over de voortplanting, maar relationele en seksuele vorming in het speciaal onderwijs (so) is veel breder. De volgende onderwerpen kunnen aan de orde komen:

- lichamelijke verschillen tussen jongens en meisjes
- lichaamsbeeld en zelfbeeld
- lichamelijke en emotionele veranderingen in de puberteit
- het zijn van een jongen of meisje
- seksuele gevoelens
- seksueel getinte beelden in de media
- nieuwe media
- vriendschap en relaties
- verliefdheid
- seksuele voorkeur
- voortplanting en gezinsvorming
- seksuele normen en warden
- het aangeven van eigen wensen en grenzen
- respect hebben voor de wensen en grenzen van anderen
- anticonceptie en bescherming tegen soa en zwangerschap

Deze thema's kunnen op een voor de leeftijd adequate manier aan bod komen in het so. Hierbij kan goed gebruik worden gemaakt van de leerlijn. Op die manier sluiten de thema's aan zowel bij de ontwikkelingsleeftijd als bij de seksuele ontwikkeling van kinderen.

¹ Rutgers WPF (2011). *Richtlijn seksuele en relationele vorming. Visie, doelen en uitgangspunten*. Utrecht: Rutgers WPF.

b Kinderen in het so zijn kwetsbaarder

Veel leerlingen in het so hebben onvoldoende vaardigheden of missen een referentiekader over gezond of ongezond seksueel gedrag. Dit kan komen omdat zij bijvoorbeeld een verstandelijke beperking hebben of ernstige gedragsproblemen. Ook kunnen leerlingen in het so extra kwetsbaar zijn voor sociale druk of aandacht. Voor hen is relationele en seksuele vorming extra belangrijk zodat zij:

- beter voor zichzelf opkomen in relaties
- beter weten wanneer zij aan verkering en/of seks toe zijn
- vaker veilig vrijen
- meer zelfvertrouwen krijgen
- zich op hun gemak voelen en kunnen genieten van seks
- respectvolle en gelijkwaardige relaties kunnen aangaan

Daarnaast zijn er kinderen die extra kwetsbaar zijn omdat zij van huis uit niet automatisch de juiste informatie krijgen over seksualiteit. In sommige opvoedsituaties is seksualiteit niet bespreekbaar. Kinderen kunnen hierdoor schuld- of schaamtegevoelens ontwikkelen en een negatief of verwarrend beeld krijgen over seksualiteit.

c Seksuele opvoeding kan tegenwicht bieden aan onjuiste, seksestereotype en eenzijdige informatie over seksualiteit

(Jonge) kinderen krijgen dagelijks informatie over seksualiteit, bijvoorbeeld op straat, via internet en andere media, op school en van vriendjes en vriendinnetjes. Door de opkomst van sociale media krijgen kinderen steeds meer toegang tot informatie over seksualiteit, die niet altijd juist is. Daardoor kan hun beeld van seksualiteit eenzijdig of onjuist zijn. Door met kinderen te praten over relaties en seksualiteit leert u ze breder te kijken naar seksualiteit. Ouders geven hun kind zo de waarden en normen mee, die zij belangrijk vinden.

d Kinderen maken zelf een seksuele ontwikkeling door

De seksuele ontwikkeling van kinderen start als ze geboren worden. Ook bij kinderen met een beperking of ontwikkelingsmoeilijkheden. Elke ontwikkelingsfase heeft haar eigen kenmerken. Kinderen ontdekken al op jonge leeftijd hun eigen lichaam en merken verschillen op tussen jongens en meisjes. Als ze iets ouder zijn gaan ze vriendschapsrelaties aan, worden verliefd en geven uitdrukking aan hun gevoelens. Rond de puberteit doen zich grote lichamelijke en emotionele veranderingen voor. Leerkrachten en ouders anticiperen met seksuele vorming op deze seksuele ontwikkelingsfasen.

e Kinderen zijn nieuwsgierig naar seksualiteit en hebben vragen over seksualiteit

Veel ouders denken, dat kinderen op jonge leeftijd of kinderen met een beperking nog niet met seksualiteit bezig zijn of zijn bang hun kinderen hierin aan te moedigen. (Jonge) kinderen hebben vaak vragen over relaties en seksualiteit, zoals 'Hoe groeit een baby in de buik?' 'Waarom heeft Arjan twee vaders?' 'Wanneer ben je verliefd en hoe maak je het uit als het niet meer goed voelt?' en 'Wat gebeurt er met je als je puber wordt?' De school en de ouders kunnen er voor zorgen, dat kinderen de juiste informatie krijgen, aangepast op hun specifieke onderwijsbehoeften en ontwikkelingsniveau.

f Kinderen hebben behoefte aan een duidelijk kader

Kinderen leren sociaal maatschappelijke regels door te experimenteren en daarin begrensd te worden. Thuis, op school en op straat worden verschillende regels en kaders gebruikt. Waar vroeger maatschappelijke steunpilaren, zoals de kerk of vereniging, voor meer duidelijkheid zorgden, is het tegenwoordig minder duidelijk voor ouders en kinderen. Het is belangrijk dat kinderen weten welk seksueel gedrag in welke situatie gepast is.

g Ouders en school zijn partners in de opvoeding

Seksualiteit maakt onderdeel uit van de opvoeding. Ouders zijn de primaire opvoeders van de kinderen, maar de school draagt ook bij aan een veilig pedagogisch klimaat. De school ziet er bijvoorbeeld op toe dat kinderen elkaar niet uitschelden of discrimineren vanwege seksuele geaardheid en dat ze elkaars grenzen respecteren.

Effecten van seksuele en relationele vorming

Er is nog weinig onderzoek verricht naar de effectiviteit van lessen over relationele en seksuele vorming bij jonge kinderen. Uitzondering hierop is een onderzoek naar het effect van twee verschillende lespakketten voor de bovenbouw van het basisonderwijs, waaronder het lespakket *Relaties & seksualiteit*. Dit onderzoek onder 1400 kinderen in de bovenbouw laat zien dat een structureel lesaanbod over relationele en seksuele vorming zinnig is. Door lessen over dit onderwerp neemt niet alleen de kennis toe, kinderen staan ook positiever tegenover homoseksualiteit en zijn weerbaarder. Scholen zijn erg enthousiast over de schoolbrede en ontwikkelingsgerichte aanpak van het lespakket *Relaties & seksualiteit*. De lessen en het educatieve materiaal sluiten goed aan bij de ontwikkelingsfasen, leefwereld en vragen van kinderen. Het lesmateriaal is gebruiksvriendelijk en gemakkelijk aan te passen aan de visie van de school en de leerkracht.

Visie en beleid op school

Aanleiding: "Op onze school was er vaak gedoe in de groep. Met gym vielen de jongens de meisjes lastig. Sommige meisjes waren al ongesteld, waar jongens extreem op reageerden. Er waren ook meisjes, die werden verrast door lichamelijke veranderingen waar ze niet van op de hoogte waren. We merkten dat er kinderen waren die zich nogal stoer manifesteerden en de wat zachtere jongens uitscholden voor homo. Daarom hebben we de handen ineen geslagen en samen met ouders, leerkrachten en directie het gedrag op school besproken en nagedacht over een veilig leerklimaat en seksuele vorming op school. We zijn op zoek gegaan naar een lespakket, dat in meerdere leerjaren bruikbaar is en meer facetten van seksualiteit behandelt dan alleen de voortplanting".

Visie: "We willen een school zijn, die kinderen een positieve kijk op seksualiteit geeft, weerbaar maakt en waarden en normen bijbrengt, zodat zij (later) verantwoorde keuzes kunnen maken in relaties en seksualiteit. Onder 'verantwoord' verstaan wij:

- veilig
- rekening houden met grenzen van de ander
- eigen keuze in vrijheid
- rechten van het kind: seksuele voortplanting en keuze van een partner
- respect
- gelijkwaardigheid
- prettig en gewenst contact
- voorkomen van grensoverschrijding

Beleid: "In ons beleid hebben we opgenomen, dat we jaarlijks minimaal vijf lessen over relaties en seksualiteit geven in groep 1 t/m 5 en vanaf groep 6 jaarlijks minimaal tien lessen. Hierbij sluiten we aan bij de pedagogische doelstellingen van de school. Daarnaast dragen we zorg voor bijscholing van leerkrachten op het onderwerp, zodat elke leerkracht vragen van leerlingen kan beantwoorden. Voor de ouders hebben we een aantal ouderbijeenkomsten over het onderwerp georganiseerd. Daarnaast is in onze schoolgids (voor de ouders) ook een paragraaf opgenomen over de aandacht die we aan dit onderwerp besteden en waarom we dit doen."

Meer lezen?

Wilt u meer lezen over het belang van relationele en seksuele vorming in het speciaal onderwijs, specifieke aandachtspunten bij leerlingen met een beperking of ontwikkelingsmoeilijkheden en de effecten van het lespakket *Relaties & seksualiteit* in het basisonderwijs?

- Graaf, H. de (2014). *De seksuele ontwikkeling van kinderen met een beperking of psychiatrisch probleem*. Literatuuronderzoek. Rutgers WPF: Utrecht.
- *Richtlijn seksuele en relationele vorming, visie, doelen en uitgangspunten* (2011), Rutgers WPF, Utrecht.
- *Leerlijn seksuele vorming voor het SO ZML* (2014). CED-Groep en Rutgers: www.seksuelevorming.nl/speciaalonderwijs

- Bagchus, L., Martens, M., Sluis, M. van der (2010). *Relationele en seksuele vorming in het basis-onderwijs. Een effect- en procesevaluatie van de lespakketten 'Relaties & seksualiteit' en 'Lekker in je vel'*. ResCon: Amsterdam.
- Doef, S. van der (2007). *Kleine mensen, grote gevoelens. De seksuele opvoeding van kinderen*. Ploegsma: Amsterdam.

3.2 | Seksuele ontwikkeling van kinderen tot 12 jaar²

Ieder kind maakt een unieke seksuele ontwikkeling door. Deze ontwikkeling start na de geboorte en is een dynamisch en interactief proces, waarin fysieke, cognitieve, sociale, psychische en emotionele factoren een rol spelen. In grote lijnen maken veel kinderen eenzelfde seksuele ontwikkeling door. Ook kinderen met een beperking of ontwikkelingsmoeilijkheden. Deze seksuele ontwikkeling bestaat uit vier verschillende fasen. In de seksuele opvoeding en vorming wordt geanticipeerd op deze seksuele ontwikkelingsfasen van kinderen.

Raadpleeg aanvullend de ouderbrochure 'Seksuele opvoeding van kinderen (0-18 jaar) met een beperking' voor bijzonderheden en specifieke aandachtspunten bij leerlingen met een beperking, autismespectrumstoornis of ADHD.

3.2.1 | Seksuele ontwikkeling: 0-3 jaar

Seksuele gevoelens zijn bij de geboorte van een kind in de basis aanwezig. Net als andere gevoelens en emoties, moeten deze gevoelens zich nog verder ontwikkelen. Een baby tussen vier en zes maanden kan voor het eerst de eigen geslachtsdelen aanraken en vastpakken, in eerste instantie toevallig. Vanaf één jaar kan een kind doelgericht de eigen geslachtsdelen aanraken. Jonge kinderen onderzoeken op deze manier hun eigen lichaam en ontwikkelen lichaamsbesef. Voor de seksuele ontwikkeling van het kind is het belangrijk dat deze gedragingen niet worden afgeleerd.

3.2.2 | Seksuele ontwikkeling: 3-6 jaar

Vanaf het derde jaar kan een kind regels en sociale normen leren. Ouders kunnen hun kind leren, dat er situaties zijn, waarin het vastpakken van de eigen geslachtsdelen wel of niet mag, zonder het kind of zijn gedrag af te keuren.

Lichaamsbewustzijn

De eigen identiteit begint zich te ontwikkelen. Het kind ontdekt, dat het anders is dan anderen en zal zichzelf vaker 'ik' noemen. Het wordt zich bewust van zichzelf en het eigen lichaam en kan erg nieuwsgierig zijn naar andere blote lichamen. In het begin zal een kind ongegeneerd kijken naar het lichaam van andere kinderen en volwassenen en bijvoorbeeld bij een ander kind de broek naar beneden trekken.

Ontwikkelingsleeftijd

Een kind met een verstandelijke beperking, bij wie de lichamelijke en sociaal-emotionele of verstandelijke ontwikkeling niet synchroon lopen, kan zich op latere leeftijd (bijvoorbeeld 10 jaar) cognitief in de 2-4 jarige fase bevinden. Het kind van 10 trekt dan bijvoorbeeld bij een ander kind de broek naar beneden. Het is belangrijk dit gedrag bij te sturen en te begrijpen vanuit ontwikkelingsperspectief.

Genderidentiteit

In deze fase ontwikkelt zich ook de genderidentiteit. Dat betekent dat een kind ontdekt of het een jongetje of een meisje is. Vanaf de leeftijd van vier jaar weten kinderen dat hun sekse niet meer verandert. Jonge kinderen kunnen heel rigide zijn en onderling negatief reageren op kinderen die geen genderspecifiek gedrag vertonen. Maar het uitproberen van verschillende genderrollen hoort bij de seksuele ontwikkeling van jonge kinderen.

² Deze informatie is overgenomen uit de *Richtlijn seksuele en relationele vorming en de handleiding Opgroeien met liefde* van Rutgers en gebaseerd op wetenschappelijk onderzoek over de seksuele ontwikkeling van kinderen.

Taalontwikkeling

Kinderen worden nieuwsgierig naar hun omgeving en stellen steeds meer waaromvragen: 'Waarom heb je een dikke buik?' of 'Waarom hebben jongens een piemel?'. Het gebruiken van vieze sekswoorden is ook normaal in deze fase.

Vriendschap en verliefd

Vanaf het vierde jaar begint een kind met het ontwikkelen van vriendschappen. Een kind is steeds beter in staat zich in te leven in een ander en zich voor te stellen wat de gevolgen van het eigen gedrag voor een ander kunnen zijn: het begint een zelfbeeld te ontwikkelen. Kinderen leren dat er verschillende vormen van vriendschapsgevoelens zijn en experimenteren daarmee, ook met de benamingen voor die gevoelens. Zo kan een kind zeggen verliefd te zijn op de juffrouw, papa, mama of het konijn. De betekenis die aan verliefdheid wordt gegeven, verandert vermoedelijk met de leeftijd. Het is belangrijk dat een kind serieus genomen wordt in deze gevoelens.

Verschillende sociale regels

Kinderen vanaf vier jaar leren, dat op school andere regels gelden dan thuis. Zij leren regels, waaronder seksueel gedrag wat wel of niet wordt toegestaan in huis, op school en elders. Het aanraken van de eigen geslachtsdelen gebeurt daarom bijna niet meer in het bijzijn van anderen. Wel zijn ze nog steeds erg nieuwsgierig naar hun eigen lichaam en dat van anderen. Seksuele spelletjes als vadertje en moedertje vinden vanaf een jaar of zes steeds vaker buiten het gezichtsveld van volwassenen plaats.

3.2.3 | Seksuele ontwikkeling: 7-9 jaar

Kinderen van deze leeftijd gaan steeds meer om met kinderen van het eigen geslacht. Binnen de groep heersen allerlei regels en een kind moet zich aan de groepsregels houden om er bij te horen. Zo organiseren jongens hun onderlinge relaties middels hiërarchie en competitie. Ze zoeken grenzen op en doorbreken regels. Terwijl meisjes vaker in kleine groepen en tweetallen spelen, waarbij het gaat om samenwerken en aardig zijn.

Genderidentiteit

De echte genderstereotype ideeën nemen vanaf een jaar of zes weer af. Een jongen kan volgens leeftijdsgenoten ook een jongen zijn als hij zich niet conform de genderrol gedraagt. En voor meisjes geldt hetzelfde.

Taalgebruik: schuine moppen

Voor een kind is het soms belangrijk om binnen de groep te laten zien hoe groot, sterk en slim het is. Seksuele kennis en taalgebruik kunnen dan competitief gebruikt worden. Zo wisselen kinderen schuine moppen uit (die ze zelf lang niet altijd begrijpen) en bedenken ze rijmpjes met veel seksuele woorden en toespelingen. De volwassen seksualiteit hoort nog niet tot de belevingswereld van de meeste kinderen van deze leeftijd.

Casus

Een jongen van acht vraagt zijn moeder waar hij condooms kan kopen. Moeder raakt van slag. Ze denkt: "waar heeft hij condooms voor nodig, wat spookt hij uit?" De jongen is waarschijnlijk bezig met zijn taalontwikkeling. Belangrijk is dus voor ouders om de zorgen even te parkeren en open vragen te stellen. Bijvoorbeeld: "Wat is dat eigenlijk een condoom?" De jongen kan dan antwoorden en de ouder weet dan wat de jongen denkt dat een condoom is. Als hij het nog niet weet, kun je het vervolgens uitleggen.

Bloot!

Op deze leeftijd kan het gebeuren dat een kind zich ongemakkelijk gaat voelen als andere mensen zijn/haar blote lichaam kunnen zien. Afhankelijk van de opvoeding kan dit ook eerder of later het geval zijn. Het is belangrijk om de wens van het kind te respecteren als het zich niet meer bloot wil vertonen. Dat hoort bij de leeftijd en geeft de boodschap dat wensen en grenzen van het kind gerespecteerd worden.

Vriendschap en verliefdheid

Het onderscheid tussen vriendschap, verliefdheid en houden van wordt voor kinderen op deze leeftijd steeds duidelijker. Zo kunnen kinderen van 8 á 9 jaar gevoelens van verliefdheid beschrijven. Verliefdheden kunnen heftige gevoelens teweegbrengen, zonder dat kinderen daar seksuele gevoelens aan koppelen.

3.2.4 | Seksuele ontwikkeling: 9-12 jaar

Voor de meeste kinderen begint in deze periode de puberteit. De start van de puberteit hangt samen met de ontwikkeling van de geslachtshormonen. Hierdoor gaat deze leeftijdsfase soms gepaard met (sterke) stemmingswisselingen. Kinderen kunnen onzeker zijn over hun eigen lichaam. Voor het zelfbeeld is het belangrijk dat een ouder extra positief en bevestigend reageert op het kind. Kinderen met een (lichamelijke) beperking hebben deze positieve bevestiging van ouders rondom hun zelfbeeld extra hard nodig. Ze leren omgaan met hun eigen lichaam en beperking, waarbij de beperking niet ontkend moet worden.

Verliefd

Verliefde gevoelens nemen toe, maar gaan niet of nauwelijks gepaard met lichamelijk gedrag. Op de leeftijd van 12-13 jaar heeft 32% van de kinderen ervaring met tongzoenen. Een meerderheid is verliefd geweest en heeft dan al eens verkering gehad. De betekenis die aan verkering wordt gegeven, verandert vermoedelijk met de leeftijd. Seksuele gevoelens worden heftiger door de ontwikkeling van de geslachtshormonen, wat bij sommige kinderen kan leiden tot masturberen. 57% van de jongens en 18% van de meisjes heeft op 12-14 jarige leeftijd ervaring met masturbatie. Meisjes tot 12 jaar ervaren meer schuldgevoelens dan jongens na masturbatie. De meeste jongens hebben weinig negatieve gevoelens over seks. Terwijl meisjes aangeven zich vaker te schamen voor seksuele gevoelens en zich vaker schuldig voelen als ze (zouden) masturberen. Jonge pubers krijgen vanaf 10 jaar ook meer interesse in de volwassen seksualiteit. Uit recent onderzoek blijkt dat verliefde gevoelens bij kinderen met een beperking over het algemeen niet meer of minder zijn. Bij de uitvoering van de verliefde gevoelens (verkering, zoenen), kan het kind wel belemmeringen ervaren. Hierdoor zijn deze kinderen vaker iets later met hun eerste verkering of eerste zoen.

Lichamelijke veranderingen: meisjes

Gemiddeld begint de lichamelijke puberteit bij meisjes rond het tiende. Bij meisjes begint de puberteit met de ontwikkeling van de borsten. Daarna volgt de groei van oksel- en schaamhaar. Meisjes groeien in de lengte. De eerste menstruatie vindt gemiddeld plaats op 13-jarige leeftijd, waarna de groeispurt ophoudt. Ze groeien daarna nog wel verder, maar niet zo snel meer.

Lichamelijke veranderingen: jongens

Bij jongens begint de puberteit gemiddeld rond het twaalfde jaar en meestal met de groei van de testikels en de penis, gevolgd door de groei van oksel- en schaamhaar. De groeispurt begint en de stem verandert. Ook krijgt de jongen zijn eerste snor- en baardharen. Jongens krijgen gemiddeld hun eerste zaadlozing op veertienjarige leeftijd. De groeispurt houdt dan op, maar ze groeien nog een aantal jaar in een rustiger tempo door.

Seksuele oriëntatie

Sommige kinderen ontdekken al vroeg hun seksuele voorkeur. De eerste gevoelens van aantrekking tot jongens door jongens ligt gemiddeld op 12,6 jaar, voor meisjes iets later op 13,5 jaar. Als het kind homoseksuele gevoelens ervaart zal het hier niet meteen openlijk mee naar buiten treden. Vaak twijfelen jongeren over hun gevoelens. De eigen reactie zal ook afhangen van verwachte reacties uit de omgeving. Sommige jongeren beseffen al heel vroeg dat ze homoseksueel zijn, of accepteren dit meteen van zichzelf.

3.3 | Seksuele ontwikkeling bij kinderen met een beperking

Leerlingen in het speciaal onderwijs doorlopen deels dezelfde seksuele ontwikkeling als leerlingen in het reguliere onderwijs. Ze hebben dezelfde seksuele interesses en worden ook even vaak verliefd. Maar door hun beperking lopen ze wel een aantal risico's. Lees hier welke dat zijn.

Belemmeringen en risico's

- **Gebrek aan informatie** | De leerlingen in het (v)so komen moeilijker aan informatie over seksualiteit. Ook omdat ze soms specifieke informatie nodig hebben, die niet of moeilijk te vinden is.
- **Minder autonomie en privacy** | Ze zijn vaak afhankelijk van zorg door anderen. Hierdoor hebben deze leerlingen minder autonomie en privacy, wat de seksuele ontwikkeling remt. Ze kunnen bijvoorbeeld minder makkelijk zelfstandig uitgaan.
- **Kleiner sociaal netwerk** | Het sociale netwerk van leerlingen in het (v)so is kleiner. Ze kunnen hierdoor minder experimenteren met relaties en seksualiteit en doen hun eerste seksuele ervaringen later op.
- **Lager zelfbeeld** | De meeste leerlingen in het (v)so hebben het gevoel anders te zijn. Hier kunnen ze onzeker van worden. Dit maakt hen extra kwetsbaar voor seksueel misbruik.
- **Communicatieproblemen** | Alle leerlingen in het (v)so hebben te maken met communicatieproblemen. Ze missen bepaalde nuances in communicatie, waardoor er zeer expliciet gecommuniceerd moet worden. In het onderwijs, maar ook in een relatie tussen partners onderling.

Meer lezen?

- Graaf, H. de (2014). *De seksuele ontwikkeling van kinderen met een beperking of psychiatrisch probleem*. Literatuuronderzoek. Rutgers WPF: Utrecht. Gratis te downloaden op www.seksuelevorming.nl/speciaalonderwijs
- Rutgers en CED-Groep (2014). *Seksuele opvoeding van kinderen (0-18 jaar) met een beperking*. Rutgers: Utrecht. Gratis te downloaden via www.seksuelevorming.nl/speciaalonderwijs
- Graaf, H. de, Rademakers, J. (2010). *Seks in de groei. Een verkennend onderzoek naar de (pre-) seksuele ontwikkeling van kinderen en jeugdigen*. Rutgers WPF.
- Graaf, H. de, Kruijer, H., Acker, J. van den & Meijer, S., (2012). *Seks onder je 25e. Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2012*. Rutgers WPF en SOA Aids Nederland: Delft.
- Ginneken, B. van, Ohlrichs, Y., Vlugt, I. van der (2007). *Zwijgen is zonde. Over seksuele en relationele vorming aan jongeren in multireligieuze en multiculturele groepen*. Rutgers Nisso Groep: Utrecht.

3.4 | Seksuele opvoeding³

Seksuele opvoeding gaat over veel meer dan voortplanting (zie paragraaf 3.1 'Het belang van relationele en seksuele vorming in het speciaal onderwijs'). Opvoeden is meer dan alleen praten met het kind over seks. Opvoeden betekent ook een voorbeeld zijn voor het kind, normen en waarden overdragen en zorgen dat het kind de juiste informatie en vaardigheden krijgt over het onderwerp. Een warm gezinsklimaat kan bijdragen aan een gezonde seksuele ontwikkeling van het kind.

a Voorbeeldrol ouders

Ouders zijn in hun dagelijks leven een belangrijk rolmodel voor het kind. De manier waarop ouders onderling ruzies oplossen, met elkaar praten, liefde tonen, et cetera, is van invloed op de relationele ontwikkeling van het kind. Dit geldt ook voor de impliciete boodschappen over homoseksualiteit of seks, die van invloed kunnen zijn op het gedrag van het kind. Het is belangrijk voor ouders om zich hier bewust van te zijn. Naarmate het kind ouder wordt neemt de invloed van de omgeving (vrienden, school en media) toe.

b Belang van praten

Als thuis niet over seksualiteit gepraat wordt, kan het kind opgroeien met een gevoel dat seksualiteit een lastig thema is of zelfs een taboe. Het kind kan zich schuldig voelen over seksuele gevoelens of zich schamen. Als praten over seksualiteit voor het kind normaal is, zal het kind eerder vragen durven stellen, zodat de ouder de juiste informatie kan geven.

³ Informatie o.a. afkomstig uit: Lee, L. van, Dafesh, Z., Daal, M., Mouthaan, I. (2008). 'Opgroeien met liefde. Handleiding voor het begeleiden van ouders bij de seksuele opvoeding'. Rutgers Nisso Groep/ NIGZ: Woerden.

c Wanneer praten met een kind over seksualiteit?

Met een kind over seksualiteit praten is niet leeftijdsafhankelijk. Het is vooral van belang aan te sluiten bij de ontwikkelings- fase van het kind, ook in taal en woordgebruik. Kinderen pikken bepaalde informatie alleen op als ze daar aan toe zijn.

d Warm gezinsklimaat

Ouder(s) dragen bij aan een gezonde seksuele ontwikkeling als de band tussen kind en ouder goed is. Een warm gezinsklimaat betekent dat er duidelijke regels en afspraken zijn, maar zorgt ook voor betrokkenheid bij het doen en laten van het kind. Het stellen van de regels creëert veiligheid en door uitleg ontstaat er begrip en inzicht bij het kind. In een warm opvoedingsklimaat maken kinderen eerder seksueel gezonde keuzes.

e Effecten van een warm gezinsklimaat

Een kind, dat uit een 'warm nest' komt blijkt minder vroeg met seks te beginnen en zich beter te beschermen bij het vrijen. Daarbij zijn jongeren uit een warm nest beter in staat om met hun partner te onderhandelen over wat ze belangrijk vinden in hun relatie. Ze hebben het gevoel dat ze bij hun ouders terecht kunnen voor hulp en steun (ouders steunen kinderen) en dat hun ouders om hen geven. Ouders kunnen dit bereiken door geïnteresseerd (vragen stellen) en op de hoogte (monitoren) te zijn van het leven van hun kinderen.

Opvoedtips met betrekking tot seksuele en relationele vorming

Manieren om een gesprek te beginnen

Ouders kunnen boeken, internet of bijvoorbeeld een televisieprogramma gebruiken om te praten over seksualiteit. Op de website www.uwkindenseks.nl zijn meerdere voorbeelden te vinden. Zo wordt ook gebruik gemaakt van voorbeeldverhalen of krantenberichten om een gesprek te beginnen. Bij jonge kinderen kunnen daarnaast ook voorleesboeken een aanleiding zijn voor een gesprek.

Wees goed geïnformeerd

Het is voor ouders belangrijk om op de hoogte te blijven van waar het kind op televisie en internet naar kijkt en welke boeken het leest. De ouder kan dan aansluiten bij de belevingswereld van het kind. Dat kan het beginnen van een gesprek makkelijker maken.

Meningsvorming

Door de mening van het kind te vragen kan het kind weerbaarder worden. Het kind leert dat zijn mening belangrijk is en dat het voor zichzelf op kan komen.

Een proactieve houding in de seksuele opvoeding

Ouders kunnen, door seksuele opvoeding, het kind de informatie geven, die zij belangrijk vinden. Door met een kind te praten over relaties en seksualiteit bereiden ouders het kind voor op de toekomst (bijvoorbeeld puberteit, lichamelijke veranderingen en verliefdheid). Daarbij kunnen ze het kind de waarden en normen meegeven, die zij belangrijk vinden. Gebleken is dat uitleggen bij beginnende pubers beter werkt dan waarschuwen.

Tips voor ouders: als u gaat praten met uw kind

- U hoeft niet alles te weten. Als u het antwoord niet weet, gaat u (eventueel met uw kind) op zoek naar informatie. U kunt pubers wijzen op www.sense.info. Dit is een website voor jongeren van 12-25 jaar met betrouwbare informatie over relaties en seksualiteit.
- U kunt een krantenartikel, gebeurtenis op school of in de wijk als aanleiding gebruiken voor een gesprek over relaties en seksualiteit.
- U hoeft niet perse een ernstig face-to-face gesprek te voeren met uw kind aan tafel. Soms is het gemakkelijker om tijdens een ritje in de auto, tijdens het fietsen of de afwas een ongedwongen gesprek te voeren over dit onderwerp.
- Vraag kinderen naar hun mening en ervaringen en vertel wat u zelf vindt of wat u op diezelfde leeftijd deed.
- Laat boekjes of tijdschriften zien of leg deze neer op een zichtbare plek voor uw kind.

Meer lezen?

- Lee, L. van, Dafesh, Z., Daal, M., Mouthaan, I. (2008). *Opgroeien met liefde. Handleiding voor het begeleiden van ouders bij de seksuele opvoeding*. Rutgers Nisso Groep/ NIGZ: Woerden.
- Graaf, H. (2010). *Parenting and adolescents' sexual health*. Rutgers Nisso Groep: Eburon.
- Rutgers WPF (2011). *Puber in huis! Tips voor de seksuele opvoeding van kinderen tussen 9 en 15 jaar*. Rutgers WPF, Utrecht.
- De Graaf, H. et.al. (2012). *Seks onder je 25e. Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2012*. Rutgers WPF/ Soa Aids Nederland.

3.5 | Seksueel gedrag en seksuele grensoverschrijding

Ouders en opvoeders worden regelmatig geconfronteerd met seksueel gedrag van kinderen. Het is niet altijd eenvoudig om het gedrag goed te duiden of adequaat te reageren. Hiervoor is kennis nodig over een gezonde seksuele ontwikkeling, maar ook over de specifieke aandachtspunten voor kinderen met een beperking of ontwikkelingsmoeilijkheden. Het is voor opvoeders belangrijk om te weten wanneer het gedrag zorgwekkend of grensoverschrijdend is. De reactie is vaak afhankelijk van de eigen persoonlijke waarden en normen, de ervaring met het onderwerp en de persoonlijke vaardigheden.

3.5.1 | Wel of niet over de grens?

Wanneer is seksueel gedrag acceptabel en normaal? Wanneer moet ik me zorgen maken? Bestaat er een norm? Sensoa (Belgisch expertisecentrum seksualiteit) heeft samen met Movisie het vlaggensysteem⁴ ontwikkeld om hier een antwoord op te vinden. De norm is bepaald aan de hand van wetenschappelijk onderzoek. De criteria voor het bepalen van de norm zijn mede bepaald door juridische principes. Dit boek wordt in de herfst van 2016 aangevuld met het boek 'Buiten de lijnen', waarin ook aandacht is voor kinderen met een verstandelijke beperking.

3.5.2 | Vlaggensysteem

In het Vlaggensysteem wordt seksueel gedrag ingedeeld in een viertal categorieën met verschillende gradaties: normaal, twijfelachtig, afwijkend of zorgwekkend/ grensoverschrijdend gedrag. Deze termen worden gebruikt om gedrag te kunnen interpreteren en vervolgens bij te sturen. Als eenmalig een lichte vorm van 'grensoverschrijdend' gedrag vertoond wordt, kan een kind zich hier niet eens van bewust zijn. Na bijsturing kan het zich weer normaal gedragen. Het is daarom belangrijk om een onderscheid te maken tussen experimenteergedrag en ernstig seksueel grensoverschrijdend gedrag.

⁴ Frans, E. & Franck, T. (2010). *Vlaggensysteem. Praten met kinderen en jongeren over seks en seksueel grensoverschrijdend gedrag*. Garant: Antwerpen – Apeldoorn.

Ontwikkelingsvragen

Jonge kinderen proberen soms bepaald gedrag uit om te ontdekken waar de grens ligt. Ze stellen op deze manier een *ontwikkelingsvraag* aan hun omgeving (ouders of school). Hieraan valt te denken bij de volgende casus.

“Een leraar merkt op dat een jongen van acht (ontwikkelingsleeftijd ongeveer vier), nadat hij op de wc is geweest, naakt door de klas loopt, met zijn geslachtsdeel speelt en deze aan andere kinderen laat zien.”

Dit seksuele gedrag komt vaker voor en is niet zorgwekkend, maar het is ook niet wenselijk in de klas. Ouders en leerkrachten kunnen dit gedrag afleren, door: het gedrag te benoemen, te begrenzen

en uit te leggen waarom ze het begrenzen. Bijvoorbeeld: *“Ik zie dat je naakt door de klas loopt en je piemel aan andere kinderen laat zien. Ik heb liever niet dat je dat doet. Je piemel is van jou en hoeft je niet aan alle kinderen te laten zien. Zullen we afspreken dat je voortaan je broek weer dichtmaakt op de wc?”*

De leerkracht kan dit ook met ouders bespreken en aangeven hoe hier op school op gereageerd wordt. Een duidelijke visie vanuit de school kan helpen het thema bespreekbaar te maken met ouders. Het is voor de school fijn om daarbij een bepaalde norm te hanteren. Ter ondersteuning kan het vlaggensysteem gebruikt worden.

Seksueel gedrag duiden en beoordelen

Seksueel gedrag kan afwijkend, zorgwekkend of zelfs grensoverschrijdend zijn. Gebruik de onderstaande criteria om seksueel gedrag te beoordelen.

- 1 **Wederzijdse toestemming** | Wil het kind het zelf? Wil de ander het ook? Vinden ze het allebei prettig?
- 2 **Vrijwilligheid** | Kiest het kind er zelf voor om dit te doen? Durft het of is het in staat om nee te zeggen?
- 3 **Gelijkwaardigheid** | Zijn het kind en het andere kind (bij seksueel spel of in een relatie bijvoorbeeld) even oud, sterk en slim? Is er sprake van een machtsverschil?
- 4 **Leeftijds- of ontwikkeling adequaat** | Doet het kind niets waar het te jong of te oud voor is?
- 5 **Context adequaat of passend bij de situatie** | Is het gedrag van het kind gepast, niet storend of choquerend voor anderen in de omgeving?
- 6 **Zelfrespect** | Heeft het kind zicht op de gevolgen van zijn of haar gedrag? Neemt het geen risico's die schadelijke gevolgen kunnen hebben?

Indien seksuele gedragingen van kinderen al dan niet met leeftijdgenoten: leeftijd & context adequaat, vrijwillig, met wederzijdse instemming, zonder dwang of groepsdruk, gelijkwaardig en niet pijnlijk of schadelijk zijn, is sprake van een gezonde seksuele ontwikkeling. Als u één van de vragen met 'nee' beantwoordt, kan het gedrag (licht)grensoverschrijdend zijn. Het is belangrijk om gedrag bij te sturen of af te leren, door: te benoemen, te begrenzen en waar nodig te corrigeren. Let op dat lichte grensoverschrijding op jonge leeftijd of bij kinderen met een beperking of ontwikkelingsmoeilijkheden geen voorspeller hoeft te zijn voor seksueel grensoverschrijdend gedrag op latere leeftijd.

Als u gedrag wilt bijsturen kunt u de volgende acties ondernemen:

- gedrag observeren
- complimentjes geven
- gedrag negeren
- gedrag benoemen
- gedrag begrenzen
- gedrag verbieden
- consequenties aan het gedrag verbinden

Tips

Hoe kunt u uw kind weerbaarder maken?

- Vraag uw kind naar zijn of haar mening of nodig uw puber uit met u in discussie te gaan. Zo leert uw kind zich een eigen mening te vormen.
- Geef positieve feedback en zorg dat uw kind zelfvertrouwen en een positief zelfbeeld ontwikkelt.
- Laat uw kind merken dat het zelf eigen grenzen en wensen mag bepalen.
- Leer uw kind te communiceren over eigen wensen en grenzen.
- Laat zien hoe u grenzen en wensen duidelijk maakt en hoe deze te interpreteren zijn.
- Geef aan dat het belangrijk is nooit over de grenzen van een ander te gaan.
- Als iemand A zegt, betekent dit (nog) geen B.
- Maakt u zich zorgen over uw kind? Informeer dan of er iets vervelends is gebeurd.
- Stel uw kind gerust en maak duidelijk dat het altijd bij u terecht kan.

Seksueel misbruik of zwaar grensoverschrijdend gedrag

In het ergste geval wordt seksueel gedrag verboden en worden er consequenties aan het gedrag verbonden. 17% van de meisjes en 5% van de jongens heeft op 12- tot 14-jarige leeftijd ervaring met seksuele dwang of overhalen⁵. Hieronder valt niet alleen geslachtsgemeenschap, maar ook andere gedwongen seksuele handelingen, zoals een tongzoen.

Signaleringsrol van de school

Op de website van de Rijksoverheid is informatie te vinden met betrekking tot de meldplicht van medewerkers in het speciaal onderwijs. Deze meldplicht geldt op het moment dat de leerkracht informatie krijgt over een mogelijk zedendelict. "Het gaat dan om een strafbaar feit, waarbij een medewerker van de school een minderjarige leerling seksueel heeft misbruikt of geïntimideerd. De aangifteplicht houdt in, dat het bestuur van de school verplicht is aangifte te doen bij de politie als het vermoeden bestaat, dat een zedendelict is gepleegd⁶". Tevens zijn medewerkers in het speciaal onderwijs verplicht om bij vermoedens van seksueel misbruik contact op te nemen met de vertrouwensinspecteur – Inspectie van Onderwijs. De vertrouwensinspecteur zal adviseren en informeren. Zo nodig kan de vertrouwensinspecteur, de ouder of leerkracht ook begeleiden in het traject naar het indienen van een formele klacht of het doen van aangifte. De vertrouwensinspecteur is tijdens kantooruren bereikbaar op 0900-11131119⁷.

3.6 | Kinderen, seksualiteit en nieuwe media

Kinderen brengen steeds meer tijd door op internet: chatten, appen, gamen, daten, foto's en filmpjes bekijken. Internet is niet meer weg te denken uit het leven van kinderen en pubers en heeft ook veel leuke kanten. Helaas zitten er aan internet ook een aantal risico's. Voor ouders is het niet altijd eenvoudig om toegang te krijgen tot de virtuele wereld van kinderen, maar het is wel belangrijk om een rol te spelen in het gebruik van nieuwe media.

3.6.1 | Kennis over mediagebruik en opvoeding

In Nederland blijkt 93% van de jongeren in de leeftijd van 6-18 jaar toegang te hebben tot het internet. Onder de 6- tot 10-jarigen is dit 83%¹⁰. Kinderen uit beter gesitueerde huishoudens hebben meer toegang tot internet. De mobiele telefonie en het gebruik van smartphones neemt onder kinderen ook toe. Vanaf de tien jaar is krijgen kinderen daarnaast meer interesse in volwassen seksualiteit. Jonge pubers praten vaker over seks en kijken soms naar erotische beelden. Erotisch materiaal wordt over het algemeen vaker door jongens dan door meisjes bekeken. De seksblaadjes, films of DVD's verliezen het hierbij duidelijk van het internet. Zo zegt 61% van de jongens van 12-24 jaar vaker een pornosite bekeken te hebben⁸. Verwacht wordt dat bij kinderen onder de 8 jaar expliciete beelden van geslachtsgemeenschap gevoelens van onzekerheid teweeg kunnen brengen, omdat kinderen op deze leeftijd nog bezig zijn met hun emotionele ontwikkeling en de beelden niet goed in een context kunnen plaatsen.

⁵ De Graaf, H. et.al. (2012). *Seks onder je 25e. Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2012*. Rutgers WPF/ Soa Aids Nederland

⁶ Zie ook de website van de Rijksoverheid: www.rijksoverheid.nl, onder meld- en aangifteplicht bij seksueel misbruik in het onderwijs.

⁷ Zie de website www.onderwijsinspectie.nl, voor meer informatie over de vertrouwensinspecteur.

⁸ De Graaf, H. et.al. (2012). *Seks onder je 25e. Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2012*. Rutgers WPF/ Soa Aids Nederland.

Ze hebben dan uitleg van ouders (of school) nodig⁹. De interesse in erotisch materiaal neemt waarschijnlijk toe vanwege de nieuwsgierigheid van jongeren en de opwindende gevoelens die hierbij komen kijken. De voorbereiding op seksualiteit en het verschil tussen realistische beelden rondom seks en irreële seksuele beelden behoeven wel extra aandacht bij jongeren. Mediaopvoeding is dus gewenst.

Wat weten we over internet en seksualiteit bij kinderen?

- Jonge kinderen en kinderen met een beperking of ontwikkelingsmoeilijkheden, doen relatief nog weinig als ze vragen hebben over seksualiteit. Ze zoeken nog niet zo vaak op internet, praten minder met vrienden en familie en zoeken minder vaak iets op in een boek. Wel praten ze vaker met de vader of moeder over seksualiteit. Ouders zijn dus een belangrijke informatiebron voor kinderen tot 12 jaar.
- De websites sekswoordenboek.nl en sense.info worden door 10-15% van de jongeren in de leeftijd van 12-14 jaar bezocht.
- Meisjes van 12-14 jaar krijgen nog nauwelijks kritische boodschappen van ouders mee over media-beelden (bijvoorbeeld 'seks op internet is niet hetzelfde als echte seks').
- Een derde van de jongens en een vijfde van de meisjes (12-24 jaar) heeft het afgelopen jaar wel eens over seks gepraat op internet.
- Afspreken via het internet, strippen voor de webcam en sexting komt bij jonge pubers (12-14 jaar) veel minder vaak voor dan bij oudere jongeren (boven de 20).
- Bijna 65% van de jongens van 12-14 jaar en 19% van de meisjes van dezelfde leeftijd heeft het afgelopen half jaar naar pornosites en videoclips met veel bloot of seks gekeken.

De helft van de meisjes vindt porno vies tegenover één op de vijf jongens.

Kansen en risico's¹⁰

Er wordt vaak vanuit een negatief oogpunt gekeken naar het internet en de toegang tot het internet voor jonge kinderen en kinderen met een beperking of ontwikkelingsmoeilijkheden, terwijl het internet in relationeel en seksueel opzicht ook kansen biedt. Kinderen zijn niet alleen meer passieve ontvanger van informatie over seksualiteit, maar zij participeren ook, bijvoorbeeld door sociale contacten aan te gaan en online te communiceren met elkaar. Daarnaast is het kind ook zelf actor op internet en produceert teksten, beelden, geluid over seksualiteit en relaties en geeft hier betekenis aan. Ouders die zelf niet online actief zijn, maken zich meer zorgen en overschatten vaak ook de risico's van internet.

Online kansen en risico's

Online kansen

- **Toegang tot wereldwijde informatie over allerhande onderwerpen waaronder ook relaties en seksualiteit.**
- **Mogelijkheid om vrienden en sociale netwerken op te bouwen en te onderhouden.**
- **Expressie eigen gender- en seksuele identiteit (profielen, facebook, hyves).**
- **Ervaringen met genderidentiteiten, seksualiteit en relaties worden gedeeld met anderen (wereldwijd) en krijgen nieuwe betekenis.**

Online risico's

- **Gebruik en misbruik van internet door pedofielen of vrouwenhandelaren.**
- **Toegang tot extreem pornografisch beeldmateriaal en seksueel geweld.**
- **Commerciële verleiding (cosmetische chirurgie, schoonheidsidealen).**
- **Onjuiste of bevooroordeelde informatie over seksualiteit (homo-negativiteit, abortus).**
- **Misbruik van persoonlijke informatie (sexting, kinderpornografie).**
- **Cyberpesten, stalking, seksuele intimidatie.**

⁹ Nikken, P. (2007). *Jongeren, media en seksualiteit. Hoe media-interesses en -gebruik samenhangen met fantasieën, opvattingen en gedrag*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.

¹⁰ Haan, J. de (2010). 'NL Kids Online: nieuwe mogelijkheden en risico's van internetgebruik door jongeren'. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

3.6.2 | Tips voor de mediaopvoeding

Hier vindt u tips en informatie om u te helpen bij de mediaopvoeding van uw kind.

- Kinderen versturen al op jonge leeftijd beelden en fotomateriaal via internet of telefoon naar anderen. Zij overzien vaak de mogelijke gevolgen nog niet van hun gedrag. Vertel uw kind dat foto's en filmpjes nog heel lang op internet te vinden zijn, ook na verwijdering.
- Laat weten dat seks op internet niet hetzelfde is als seksualiteit in het echte leven. Een jongen kan denken dat hij sterk en stoer moet zijn en seksueel altijd moet presteren. Een meisje kan denken dat ze altijd slank en sexy moet zijn om aantrekkelijk gevonden te worden.
- Laat uw kind kritisch kijken naar mediabeelden over seksualiteit en het ideale lichaam.
- Soms maken kinderen iets vervelends mee op internet, bijvoorbeeld als iemand een geslachtsdeel laat zien of een intieme vraag stelt. Vertel uw kind dat het hier geen antwoord op hoeft te geven. Zorg dat uw kind weet, dat het altijd met u kan praten over dit soort dingen.
- Kijk af en toe mee op sites, die uw kind bezoekt. Zet de computer of laptop in de woonkamer, zodat u makkelijk mee kunt kijken.
- Maak goede afspraken met uw kind, bijvoorbeeld geen vreemden toelaten in een chatsessie of mensen blocken, die vervelende vragen stellen.
- Zet een filter op de computer (tot 12 jaar), zodat uw kind niet ongevraagd op pornosites terecht komt.

3.6.3 | Tips voor de seksuele opvoeding en een warm opvoedklimaat

De onderstaande regels biedt handvatten voor ouders om een warm gezinsklimaat te realiseren en kan toegepast worden op de media opvoeding door ouders.

Steunen

U steunt uw kind bijvoorbeeld door te helpen bij het zoeken naar oplossingen. Denk bijvoorbeeld aan een ruzie met een vriendje, een verbroken verkering, jaloezie of een andere vervelende ervaring. Biedt een luisterend oor en kijk waar uw kind behoefte aan heeft. Creëer een omgeving, waarin het kind de veiligheid voelt om met vragen bij u aan te kloppen.

Monitoren

Volg de interesses van uw kind en kijk met wie uw kind omgaat. Stimuleer uw kind uit om andere kinderen mee naar huis te nemen, zodat u met hen kennis kunt maken. Informeer naar activiteiten en spelletjes bij anderen zonder hierover te oordelen. Informeer naar gevoelens en beleving, zodat u weet wat er in uw kind omgaat. Stel zoveel mogelijk open en uitnodigende vragen en biedt een luisterend oor.

Interesse tonen

Toon interesse in de leefwereld van het kind. Luister bijvoorbeeld goed op het moment, dat uw kind iets vertelt over een gebeurtenis of programma op tv of internet. Vraag naar de mening van uw kind en toon oprechte belangstelling.

3.7 | Handige websites

- www.seksuelevorming.nl | Website met informatie specifiek gericht op o.a. het (voortgezet) speciaal onderwijs.
- www.weekvandelentekriebels.nl | Website met informatie over jaarlijkse campagne om relaties en seksualiteit aan de orde te stellen in het basisonderwijs.
- www.lespakketrelatiesenseksualiteit.nl | Website met informatie over het lespakket met digitale ondersteuning.
- www.uwkindenseks.nl | Informatieve site met filmpjes over hoe u met uw puber kan praten over seks.
- www.oudersonline.nl | Informatieve website en vraagbaak voor ouders over opvoeding.
- www.sense.info | Betrouwbare informatie voor kinderen van 12-25 jaar.
- www.seksualiteit.nl | Uitgebreide site met betrouwbare informatie over seksualiteit voor ouders, opvoeders en publiek.

Werkvormen

In de bijlagen vindt u verschillende werkvormen voor op een ouderavond.

werkvorm 01: Welkom en introductie 36

werkvorm 02: Woordspin (verschillende varianten) 37

werkvorm 03: Belang van relationele en seksuele vorming bij jonge kinderen 39

werkvorm 04: De seksuele ontwikkeling 40

werkvorm 05: Seksuele opvoeding, school of ouders? 43

werkvorm 06: Wat doet de school? 46

werkvorm 07: Seksuele opvoeding 48

werkvorm 08: In gesprek met kinderen 50

werkvorm 09: Kennisquiz seksualiteit en nieuwe media 51

werkvorm 10: Kennisquiz seksuele weerbaarheid 53

werkvorm 11: Hoe kunt u kinderen seksueel weerbaar maken? 54

werkvorm 12: Wat is normaal seksueel gedrag? 56

werkvorm 13: Waar ligt de grens? 57

werkvorm 14: Proactieve seksuele opvoeding 60

werkvorm 15: Seksuele opvoeding en mediawijsheid 62

werkvorm 16: Afsluitende vragen 64

Welkom en introductie

De ouderavond begint met het welkom heten van de aanwezige ouders en het voorstellen van de spreker. Vervolgens kan het programma en het doel van de avond kort worden toegelicht. Ouders krijgen gelegenheid ook eigen vragen en behoeften in te brengen.

Wat is het doel van de avond?

Een ouderavond over relationele en seksuele vorming en seksuele opvoeding kan één van de volgende doelen hebben:

a Ouders bewust maken van ...

Ouders zijn niet altijd op de hoogte van het belang van relationele en seksuele vorming en seksuele opvoeding en weten niet welke rol zij kunnen spelen in de opvoeding. Een ouderbijeenkomst kan ouders meer bewust maken van hun rol en de thema's, die relevant zijn voor een gezonde seksuele ontwikkeling van kinderen.

b Ouders vaardigheden meegeven over ...

Ouders hebben soms vragen over hun opvoedstijl. Zij zoeken een platform om ervaringen uit te wisselen en tips te krijgen voor de opvoeding. Vooral binnen het speciaal onderwijs is die behoefte vaak groot omdat de opvoeding van deze kinderen op verschillende gebieden veel vraagt van ouders. Tijdens de ouderbijeenkomst krijgen ouders de gelegenheid bepaalde vaardigheden te oefenen en ervaringen met andere ouders uit te wisselen.

c Ouders informatie geven over ...

Ouders weten vaak niet wat er leeft onder kinderen en waar ze zich mee bezig houden op het gebied van relaties, verliefdheid en seksualiteit tijdens de schoolperiode. Tijdens deze ouderavond krijgen ouders gerichte informatie over de verschillende seksuele ontwikkelingsfasen, het verschil tussen volwassen seksualiteit en seksualiteit van kinderen, het onderscheid tussen normaal of afwijkend en grensoverschrijdend seksueel gedrag en aandachtspunten bij kinderen met een beperking of ontwikkelingsmoeilijkheden.

Wat is het doel van seksuele vorming en opvoeding?

De leerkracht vertelt dat seksuele vorming en opvoeding bijdraagt aan:

- Een gezonde seksuele ontwikkeling van kinderen, waarin ze al vanaf jonge leeftijd leren verantwoorde keuzes te maken op het gebied van relaties en seksualiteit.
- En relaties en seksualiteit op een veilige, prettige en gewenste manier leren beleven, met respect voor zichzelf en de ander.

Woordspin (verschillende variaties)

werkvorm**02**

tijd: 15 minuten

materiaal: teksten in PowerPoint of ander visueel presentatiemiddel, een flip-over of digitaal schoolbord, eventueel post-it briefjes

De woordspin kan als ijsbreker fungeren en een kader bieden.

Variant 1: Seksualiteit bij kinderen

Werkwijze: Op een flip-over, PowerPoint of digitaal schoolbord staat een zogenaamde 'mindmap'. In het midden staat 'seksualiteit en kinderen'. Vraag de ouders te reageren op de woorden seksualiteit en kinderen. Waar denken ouders aan bij het onderwerp en wat denken ze dat dit onderwerp voor hun kinderen betekent? Inventariseer wat de ouders zeggen in de mindmap. Stimuleer de ouders vrij te associëren en hun eerste gedachten of gevoelens over het onderwerp te ventileren.

Leg de ouders een stelling voor om de interactie te stimuleren:

- Tussen de kinder- en volwassen seksualiteit bestaat geen verschil.
- Seksualiteit gaat over geslachtsgemeenschap en voortplanting.

Toelichting: Geef aanvullende informatie als ouders niet alle lagen van seksualiteit benoemen. Denk aan gevoelens, emoties, communicatie, voortplanting, gezondheid, cultuur, religie en sociale omgeving. Kinderen beleven seksualiteit op een andere manier dan volwassenen en geven hier ook een andere betekenis aan. Geef informatie over de belangrijkste elementen in de seksuele ontwikkeling van kinderen in de leeftijd 0-12 jaar.

Variant 2: Seksuele weerbaarheid

Werkwijze: Op een flip-over, Powerpoint of digitaal schoolbord staat een zogenaamde 'mindmap'. In het midden staat 'kinderen en seksuele weerbaarheid'. Vraag de ouders te reageren op de term kinderen en seksuele weerbaarheid. Waar denken ouders aan bij het onderwerp en wat denken ze dat dit onderwerp voor hun kinderen betekent? Inventariseer wat de ouders zeggen in de mindmap. Stimuleer de ouders vrij te associëren en hun eerste gedachten of gevoelens over het onderwerp te ventileren.

Leg de ouders eventueel stellingen voor om de interactie te stimuleren:

- Kinderen moet je beschermen tegen seksueel misbruik.
- Kinderen van jonge leeftijd kun je seksueel niet weerbaar maken.
- Seksuele weerbaarheid gaat niet alleen over weerbaarheid, maar ook over respect voor grenzen en wensen.

Toelichting: Geef aanvullende informatie over het thema 'seksuele weerbaarheid' (zie ook deel III Achtergrondinformatie). Maak duidelijk dat het bij seksuele weerbaarheid niet alleen gaat om voorkomen van seksueel misbruik en slachtofferschap, maar vooral om respect voor grenzen en wensen van zichzelf en de ander. Als kinderen al op jonge leeftijd ervaringen hebben met seksueel misbruik, kan dit schadelijk zijn voor de verdere seksuele ontwikkeling. Hulp is in een vroeg stadium gewenst. Ouders spelen een belangrijke rol bij het zorgdragen voor een veilig opvoedingsklimaat.

Variant 3: Seks in de media

Werkwijze: De werkwijze verschilt niet van bovengenoemde werkwijzen. In het midden van de 'mindmap' staat het woord 'seks in de media'. Vraag de ouders te reageren op de term seks in de media. Waar denken ouders aan bij het onderwerp en wat denken ze dat dit onderwerp voor hun kinderen betekent? Inventariseer wat de ouders zeggen in de mindmap. Stimuleer ouders om hun eerste gedachten en gevoelens over het onderwerp te ventileren.

Leg de ouders eventueel stellingen voor om de interactie te stimuleren:

- Kinderen krijgen door de media een verwrongen beeld over seks.
- Kijken naar seks en porno moet je bij jonge kinderen verbieden.
- Kinderen zijn nieuwsgierig naar seks en gaan zelf op zoek naar beelden over seks op internet.

Toelichting: Geef desgewenst aanvullende informatie en vertel dat in onze samenleving doordrenkt is van beelden over seksualiteit (tv, reclame, internet, muziekclips). Er zijn echter heel veel verschillende vormen van geseksualiseerde beelden (hele open, expliciete of gewelddadige beelden en meer bedekte, vrouwvriendelijke en erotische vormen van bloot). Jonge kinderen kunnen al jong nieuwsgierig zijn naar seksualiteit. Laat weten dat deze beelden voor kinderen soms een andere betekenis hebben dan voor volwassenen. Voor kinderen is internet een leuk en spannend medium, maar ze kunnen ook minder leuke seksuele ervaringen opdoen en ze overzien meestal de gevolgen van hun gedrag niet.

Tip

Als er meer tijd is voor de ouderavond, kunnen ouders ook hun gedachten op post-its schrijven en deze vervolgens op de mindmap plakken. U kunt de briefjes daarna plenair voorlezen. Een mindmap is een soort collage, waarmee associaties weergegeven worden. Als voorbeeld kunnen collages van leerlingen gebruikt worden.

Belang van relationele en seksuele vorming bij jonge kinderen

werkvorm**03**tijd: **10 minuten**materiaal: **teksten in PowerPoint of ander visueel presentatiemiddel, flip-over, brochure voor ouders *Seksuele opvoeding van kinderen (0-18 jaar)* met een beperking**

Ouders weten soms onvoldoende wat seksuele vorming bij jonge kinderen inhoudt. Vaak denken ouders alleen aan seksuele voorlichting over risico's en preventie. Veel ouders hebben ook een beperkt beeld over seksualiteit en weten niet welke aspecten relevant zijn in de seksuele opvoeding.

Werkwijze: Vraag de ouders naar hun mening. Waarom denken ze dat relationele en seksuele vorming in het speciaal onderwijs wel of niet belangrijk is? Laat ouders voor- en tegen argumenten bedenken en zet deze op een flip-over. Licht het belang van seksuele vorming aan jonge kinderen en kinderen met een beperking of ontwikkelingsmoeilijkheden toe (zie ook deel 3 Achtergrondinformatie en de brochure voor ouders).

Introduceer eventueel een aantal stellingen om de discussie op gang te brengen:

- In de onderbouw/ middenbouw zijn kinderen nog niet bezig met relaties en seksualiteit.
- Relationele en seksuele vorming is pas belangrijk voor kinderen vanaf een jaar of tien.
- Praten over seksualiteit met kinderen stimuleert alleen maar hun nieuwsgierigheid.
- Door de beperking van mijn kind, is praten over seksualiteit niet nodig.

De seksuele ontwikkeling van (jonge) kinderen

Veel ouders zijn niet bekend met de seksuele ontwikkelingsfasen van kinderen. Maar ouders worden al vroeg geconfronteerd met seksueel gedrag van hun kinderen. Ze krijgen vragen van hun kind over seksualiteit en hebben zelf soms vragen over hun opvoedingsstijl. Ouders kunnen dan gedrag negeren, onnodig in paniek raken of vragen ontwijken.

Variant 1: Kennisquiz

tijd: 20 minuten

materiaal: teksten in PowerPoint of ander visueel presentatiemiddel, rode & groene kaarten voor ouders, eventueel een presentje (bijvoorbeeld een voorleesboek of het puberkwartet), brochure voor ouders *Seksuele opvoeding van kinderen (0-18 jaar) met een beperking*, eventueel uitgeprinte quizformulieren voor de ouders

Werkwijze: Ouders krijgen een aantal stellingen, die waar of niet waar zijn. Ouders kunnen bijvoorbeeld een groene kaart opsteken als ze denken dat de stelling waar is en een rode kaart als dat niet zo is. Vraag ouders allemaal te gaan staan. De ouders, die een vraag fout beantwoord hebben gaan zitten. Uiteindelijk blijven één of meerdere ouders over als winnaar.

Beschrijf op de PowerPoint de seksuele ontwikkeling van kinderen in de leeftijd van 0 t/m 12 jaar puntsgewijs. Aan de hand van de antwoorden kan er informatie gegeven worden over de seksuele ontwikkeling van kinderen (zie ook deel III Achtergrondinformatie en de brochure voor ouders).

Toelichting: Het is belangrijk om te benadrukken, dat ieder kind zich op zijn eigen manier en in zijn eigen tempo ontwikkelt. Ouders kunnen ongerust worden als het gedrag van hun kind afwijkt van een bepaalde ontwikkelingsfase en het kind zich in een ander tempo ontwikkelt of bijvoorbeeld bepaald gedrag niet vertoont. Vooral als het kinderen betreft met een beperking of ontwikkelingsmoeilijkheden. Maak duidelijk dat de seksuele ontwikkelingsfasen gebaseerd zijn op veelvoorkomend en veelal geaccepteerd gedrag van kinderen in Nederland. Tussen kinderen onderling kunnen verschillen optreden, die deels te maken hebben met de eventuele beperking of ontwikkelingsmoeilijkheden, maar ook door opvoeding en cultuur bepaald worden.

Tip

Als er veel ouders zijn van jonge kinderen of juist vooral oudere kinderen kunnen de quizvragen hierop aangepast worden. Evenzo voor ouders van kinderen met een specifieke beperking. Eventueel kunnen ouders de quiz of vragenlijst eerst voor zichzelf invullen. Bespreek de antwoorden daarna plenair. Een andere variant is 'de moeders tegen de vaders'. De groep met de meeste goede antwoorden is uiteindelijk de winnaar.

Voorbeeld quizvragen

1 | Jongens van twee jaar kunnen een erectie krijgen door te masturberen.

Antwoord: Niet waar. Jongens van twee jaar betasten hun geslachtsdeel en kunnen hierdoor ook een erectie krijgen. Het krijgen van een erectie op deze leeftijd is een lichamelijke reactie, niet te vergelijken met de seksuele betekenis die een volwassen man aan een erectie geeft. De wetenschap heeft geen zicht op de gevoelens, die een kind van twee ervaart tijdens het aanraken en vastpakken van het geslachtsdeel. De term masturbatie verwijst meer naar de volwassen gevoelens van opwinding en de ejaculatie als fysieke reactie (klaarkomen). Een jongen van twee die zijn geslachtsdeel aanraakt kan hierbij wel een prettig gevoel ervaren.

Toelichting: Seksuele ontwikkeling van 0-4 jaar (zie ook deel III Achtergrondinformatie).

2 | Een meisje van vijf weet dat ze een meisje is, maar denkt soms dat ze later een vader kan worden.

Antwoord: Niet waar. Vanaf ongeveer vier jaar weten kinderen dat ze een jongen of meisje zijn en dat dit niet meer verandert. Tot de leeftijd van vier jaar hebben kinderen dit besef nog niet. Voor kinderen met een verstandelijke beperking volgt dit besef vaak later. Zij functioneren verstandelijk of cognitief op een ander niveau. Hierdoor ontstaat er een discrepantie tussen de kalenderleeftijd en de leeftijd waarop zij cognitief gezien functioneren.

Toelichting: Seksuele ontwikkeling van 4-6 jaar (zie ook deel 3 Achtergrondinformatie).

3 | Jongens vertonen rond hun 8e jaar stoer gedrag.

Antwoord: Niet waar. Zodra een kind zich bewust is van zijn sekse-identiteit (ben ik een jongen of een meisje) gaat het zich ook gedragen als een jongetje of een meisje. Er kan dan sekse-stereotype gedrag ontstaan (genderidentiteit). Jonge kinderen kunnen hier erg 'streng' en 'normatief' in zijn, waardoor op deze leeftijd de meeste jongens stoer en wild spelen en meisjes lief spelen. Dit geldt echter niet voor alle kinderen. Een jongen hoeft dus geen stoer gedrag rond zijn 8e jaar te vertonen.

Toelichting: Seksuele ontwikkeling van 7-9 jaar (zie ook deel 3 Achtergrondinformatie).

4 | Meisjes worden, in vergelijking met twintig jaar geleden, gemiddeld een half jaar eerder ongesteld.

Antwoord: Niet waar. De wetenschap laat zien, dat er tussen 1980 en 1997 (een tijdsbestek van 17 jaar) sprake is van anderhalve maand verjonging van de gemiddelde leeftijd, waarop meisjes voor het eerst menstrueren. Er zijn wel meisjes die rond hun 11e jaar ongesteld worden, maar ook meisjes die op hun 16e voor het eerst menstrueren. De gemiddelde leeftijd ligt op 13 jaar.

5 | Jongens komen later in de puberteit dan meisjes. De gemiddelde leeftijd, waarop zij voor het eerst een natte droom hebben ligt rond het 12e jaar.

Antwoord: Niet waar. Jongens komen wel later in de puberteit dan meisjes, maar de gemiddelde leeftijd, waarop zij voor het eerst een natte droom krijgen ligt rond het 14e jaar. Niet iedere jongen maakt dit mee.

Toelichting: Seksuele ontwikkeling van 10-12 jaar (zie ook deel III Achtergrondinformatie).

6 | Meisjes uit groep 7 zijn even vaak 'weleens verliefd geweest' als jongens uit groep 7.

Antwoord: Waar. Uit onderzoek onder meer dan 1400 kinderen in groep 7 in het basisonderwijs kwam naar voren dat 80% van de kinderen één of meerdere keren verliefd is geweest. Hierin werd geen verschil tussen jongens en meisjes gevonden. Ruim de helft heeft één of meer keer verkering gehad en een derde heeft meerdere malen gezoend.

7 | Van jongeren in de leeftijd 12/ 13 jaar heeft 10% ervaring met seksuele geslachtsgemeenschap.

Antwoord: Niet waar. Uit het onderzoek 'Seks onder je 25e' (2012) komt naar voren dat 3% van de jongens en meisjes ervaring heeft. In deze groep is bijna iedereen wel eens verliefd geweest en een meerderheid heeft dan wel eens verkering gehad.

Variante 2: Kaartenspel

tijd: 20 minuten

materiaal: teksten in PowerPoint of ander visueel presentatiemiddel, kaarten met tekeningen van de seksuele ontwikkeling voor ouders (zelf maken van de tekeningen uit het lespakket *Relaties en Seksualiteit*).

Werkwijze: Vraag de ouders de illustraties over de seksuele ontwikkeling (uit lespakket *Relaties en Seksualiteit*) in de goede volgorde te leggen. Laat ze nadenken over hoe de seksuele ontwikkeling van kinderen verloopt aan de hand van hun eigen ervaringen en indrukken. Tijdens de nabespreking kan informatie gegeven worden over de seksuele ontwikkeling van het kind en kunnen ouders aangeven wat ze wel of niet herkennen bij hun eigen kinderen.

Zie ook deel III Achtergrondinformatie met toelichting over de seksuele ontwikkelingsfasen en de brochure voor ouders. Een leerkracht kan desgewenst informatie geven over wat hij of zij opmerkt aan seksueel gedrag in de klas.

Tip

De ouders kunnen ook in kleine groepen de opdrachten uitvoeren. U kunt kiezen voor verschillende groepsindelingen en bijvoorbeeld ouders met kinderen uit de onderbouw, middenbouw en bovenbouw bij elkaar in de groep zetten. Op die manier kunnen ouders gericht ervaringen uitwisselen met andere ouders.

Seksuele opvoeding, school of de ouders?

werkvorm

05

tijd: 20 minuten

materiaal: teksten in PowerPoint of ander visueel presentatiemiddel, rood, groen en oranjepapier, ruimte in de zaal, eventueel flip-over of digitaal schoolbord, themakaarten (maken van de thema's uit de lijst)

Ouders hebben vaak vragen over wat de rol van de school en de rol van ouders bij de seksuele opvoeding van hun kinderen. In deze werkvorm worden de opvattingen, behoeften en vragen met elkaar gedeeld.

Variant 1: Wat vinden de ouders?

stap 1 Introduceer de stelling:

- Seksuele opvoeding is vooral een taak van de ouders en niet van de school.
- Ouders hebben de belangrijkste stem in de seksuele opvoeding.

Werkwijze: De stelling wordt plenair besproken. Vraag ouders argumenten voor en tegen de stelling in te brengen. Noteer de argumenten op een flip-over of op het digitale schoolbord. Laat ouders hun standpunt toelichten.

Toelichting: Vertel meer over de visie van de school op een veilig pedagogisch klimaat en bespreek met de ouders welke rol zij voor de school zien bij seksuele opvoeding of vorming. De informatie uit de inleiding kan gebruikt worden om de rol van de school en de rol van ouders in de seksuele opvoeding en opvoeding toe te lichten. Benadruk het belang van een gezamenlijke verantwoordelijkheid.

stap 2 Themalijst: Welke thema's vinden ouders belangrijk in de seksuele opvoeding?

- lichaamsbeeld en zelfbeeld
- vriendschap en relatievorming
- verliefdheid
- verschillen tussen jongens en meisjes
- puberteit (lichamelijke en emotionele veranderingen)
- voorplanting en gezinsplanning
- anticonceptie
- seksuele risico's
- internet en media
- seksueel plezier
- seksualiteit
- homoseksualiteit
- seksuele weerbaarheid
- seksueel misbruik
- wensen en grenzen

Werkwijze: Vraag de ouders om uit de themalijst de thema's te kiezen, die zij belangrijk vinden in de seksuele opvoeding van hun kinderen. Vraag ouders ook of ze nog andere thema's belangrijk vinden. Laat de ouders eventueel in kleine groepen met elkaar overleggen. Noteer de thema's op een flip-over. Bespreek met de ouders de thema's, die kinderen relevant vinden.

Alternatieve werkwijze: Hang in de ruimte flappen op met afbeeldingen van de thema's. Vraag de ouders om met een stift of marker een hartje te tekenen of een sticker te plakken bij het thema, dat ze het meest belangrijk vinden. Laat hen vier thema's kiezen en noteer deze op een flip-over. Laat ook nu weer zien welke thema's kinderen relevant vinden.

Thema's die kinderen zelf relevant vinden¹¹

Voorbeelden van thema's die kinderen interessant vinden in groep 7 & 8.

Groep 7

- Lichamelijke veranderingen in de puberteit (zoals: de baard in de keel, borsten, schaamhaar, ongesteld, beharing, natte droom, hormonen).
- Relationale en seksuele vaardigheden (hoe vraag je verkering, wat doe je als je verliefd bent).
- Relationale ontwikkelingen (relaties aangaan en onderhouden, eerlijkheid en vertrouwen).

Groep 8

- Relationale en seksuele vaardigheden (hoe je moet zoenen, hoe je moet vrijen, hoe je verkering vraagt).
- Anticonceptie (condoomgebruik, voorbehoedsmiddelen, de pil, niet zwanger willen worden, wat kun je doen als je zwanger bent, morning after pil).
- Meestal stellen kinderen deze vragen uit nieuwsgierigheid. Op 14,4-jarige leeftijd heeft de helft van de jongeren wel eens getongzoend. Op 17,1-jarige leeftijd heeft de helft van de jongeren ervaring met seksuele geslachtsgemeenschap en de andere helft nog niet.¹²

Afsluiting: Vertel welke thema's de school belangrijk vindt en vertel hoe de school de keuze voor deze thema's gemaakt heeft. Deze werkvorm sluit goed aan bij werkvorm 6 'Wat doet de school'.

Variant 2: Interactief Lagerhuis

In deze werkvorm worden ouders uitgenodigd om hun standpunten toe te lichten en de discussie met elkaar aan te gaan. Na de discussie kan een peiling gehouden worden onder ouders over hun mening. Voorbeeld van stellingen:

- In de onderbouw zijn kinderen nog te jong voor relationele en seksuele vorming. Het onderwerp is alleen geschikt voor oudere leerlingen vanaf 10 jaar.
- Praten over seksualiteit met kinderen stimuleert alleen maar hun nieuwsgierigheid.
- Homoseksualiteit hoort niet bij relationele en seksuele vorming.
- Seksuele voorlichting is uitsluitend een taak van de ouders en niet van de school.
- Seksualiteit gaat alleen over geslachtsgemeenschap en voortplanting, waar kinderen nog te jong voor zijn.
- Seksualiteit moet binnen seksuele voorlichting onlosmakelijk gekoppeld worden aan liefde.

Variant bij seksualiteit en seksuele weerbaarheid:

- Bij seksuele vorming moet de nadruk liggen op seksuele weerbaarheid.
- Kinderen hoeven nog niet zo jong te leren wat wel en niet toegestaan is in seksueel gedrag en relaties.

Variant bij seksualiteit en sociale media:

- Als kinderen naar seksfilms of porno kijken gaan ze dit gedrag overnemen.
- Mijn kind mag niet op social media, zo bescherm ik hem tegen ongewenste verzoeken.
- Ik laat mijn kinderen vrij op internet kijken en als ze 'per ongeluk' op een seks site komen vind ik dat niet erg.
- Mijn kinderen mogen afspraken maken via profielsites, ook als ze afspreken met kinderen die ze via deze weg hebben leren kennen.
- Blootfoto's van een ander kind via een mobieltje naar vriendjes sturen is strafbaar, omdat het een vorm is van kinderpornografie.

¹¹ Baghus, L., Martens, M., Sluis, M. van der (2010). *Relationele en seksuele vorming in het basisonderwijs*. Een effect- en procesevaluatie van de lespakketten *Relaties & seksualiteit* en *Lekker in je vel*. Amsterdam: ResCon, research & consultancy.

¹² Graaf, H. de, Kruijer, H., Acker, J. van den, Meijer, S. (2012) *Seks onder je 25e*. *Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2012*. Rutgers WPF/ SOA Aids Nederland: Uitgeverij Eberon.

Werkwijze: De zaal wordt ingedeeld in twee delen. Ouders worden uitgedaagd stelling te nemen en een kant te kiezen. De ene kant is rood (oneens) en de andere kant is groen (eens), in het midden is oranje (niet eens/ niet oneens). De ouders gaan bij het noemen van een stelling aan een kant staan. Als ouders oranje kiezen worden ook zij uitgedaagd stelling te nemen. Een aantal ouders krijgt de gelegenheid het standpunt te verdedigen en toe te lichten. Na de discussie kunnen ouders hun standpunt wijzigen en wordt een algemene peiling gehouden.

Toelichting: Vertel meer over de visie van de school op relationele en seksuele vorming en de rol van de school en de ouders. Zie hiervoor de informatie in de inleiding. Laat ook het pedagogisch klimaat en de gedragsregels rondom seksualiteit en relaties van de school aan de orde komen. Sommige scholen hebben de visie op seksuele vorming en de rol van de school ook verwoord in het schoolplan. Laat leerkrachten hierover vertellen en duidelijk maken hoe dit invulling krijgt.

Tip

Tijdens de ouderavond kan de visie op het thema gepresenteerd worden en aan de ouders om feedback gevraagd worden. Geef tijdens de nabespreking een toelichting op de visie en het beleid van de school (zie deel 3 Achtergrondinformatie, voorbeeld over visie en beleid).

Wat doet de school?

werkvorm

06

tijd: 15 minuten

materiaal: teksten in PowerPoint of ander visueel presentatiemiddel, een flip-over of digitaal schoolbord, eventueel een film of beeldmateriaal uit de klas of bijvoorbeeld van de website www.seksuelevorming.nl

Ouders zijn nieuwsgierig naar de aanpak op school en willen weten of de visie van de school overeenkomt met hun eigen visie.

Variant 1: School in beeld

Werkwijze: Ouders krijgen informatie over de wijze, waarop de school aandacht besteedt aan seksuele vorming. Dit kan aangevuld worden met informatie in PowerPoint over wat de school hierin nog wil gaan doen, eventueel ondersteund met filmmateriaal. Films met betrekking tot leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften zijn te vinden op seksuelevorming.nl/speciaalonderwijs. Ouders zijn vaak extra geïnteresseerd als de film over hun eigen kinderen gaat. De school kan daarom ook, na toestemming van ouders, intern eigen beeldmateriaal vertonen.

Tip

U kunt voor, tijdens of na het beeldmateriaal toelichting geven over de aanpak van de school met een voorbeeld van verschillende lessen, onderwerpen en werkvormen, die in de verschillende leerjaren aan bod komen. Hierbij kan desgewenst gebruik gemaakt worden van het Lespakket *Relaties & Seksualiteit*. Ouders kunnen het lespakket tijdens de pauze inkijken.

Variant 2: Wat gaat de school doen?

Werkwijze: De spreker van de school vraagt de ouders welke thema's ze belangrijk vinden en graag op school behandeld willen zien. Er kan geput worden uit onderstaande themalijst:

- lichaamsbeeld en zelfbeeld
- vriendschap en relatievorming
- verliefdheid
- verschillen tussen jongens en meisjes
- puberteit (lichamelijke en emotionele veranderingen)
- voorplanting en gezinsplanning
- anticonceptie
- seksuele risico's
- internet en media
- seksueel plezier
- seksualiteit
- homoseksualiteit
- seksuele weerbaarheid
- seksueel misbruik
- wensen en grenzen

Toelichting: Ouders kunnen thema's aankruisen en prioriteren voor de verschillende leeftijdsgroepen. Vervolgens kan de themalijst worden gebruikt om te laten zien wat de school doet of van plan is te gaan doen.

Aan de hand van een lessencyclus of lespakket, zoals *Relaties & seksualiteit*, kan de lesopbouw inzichtelijk worden. Ook kan de school de gebruikte leerlijn toelichten. De richtlijn seksuele vorming (zie deel 3 Achtergrondinformatie) en de leerlijn SO ZML (zie www.seksuelevorming.nl/speciaal-onderwijs) kunnen ter inspiratie dienen.

Bij het thema seksuele weerbaarheid en seksualiteit en nieuwe media kan de school laten zien hoe zij deze thema's in de lessen invulling geven. Het lespakket *Relaties & seksualiteit* – bedoeld voor het reguliere basisonderwijs – wordt veelgebruikt in het speciaal onderwijs. In dit lespakket zijn van groep 1 tot en met 8 deze thema's expliciet meegenomen en is rekening gehouden met de ontwikkelingsfase van leerlingen.

Seksuele opvoeding

werkvorm

07

tijd: 45 minuten

materiaal: teksten in PowerPoint of ander visueel presentatiemiddel, gekopieerde blaadjes met casussen, eventueel geplastificeerde casussen op A4 formaat

Ouders van een kind met een beperking, ontwikkelingsmoeilijkheden of een psychiatrische stoornis hebben vaak veel behoefte aan het onderling uitwisselen van ervaringen. Ouders kunnen elkaar inspireren en motiveren.

Werkwijze: De ouders krijgen een gekopieerd blad met casussen. In kleine groepen (maximaal vijf ouders) bekijken de ouders aan de hand van de instructie de casuïstiek.

Instructie: Eén van de ouders in de groep begint met het voorlezen van een casus en reageert hierop. De andere ouders mogen daarna reageren. Het is de bedoeling, dat er na elke casus een gesprek ontstaat. De ouders hoeven het niet met elkaar eens te worden. Het gaat erom, dat ze verschillende meningen horen. Vervolgens gaat de volgende ouder in de groep verder met een casus en zo verder. Ouders mogen ook eigen casussen inbrengen. Vraag elke groep één casus uit te kiezen, die ze herkenbaar, het moeilijkst, leukst of interessants vinden en die ze tijdens de nabespreking willen inbrengen.

Alternatieve werkwijzen: Als de ouders groepen gevormd hebben, bespreekt elke groep maximaal drie casussen, elke groep andere. In de nabespreking worden de belangrijkste bevindingen per groep teruggekoppeld. Op deze manier komen meerdere casussen aan bod. Door bij de indeling van de groepen bijvoorbeeld mannen en vrouwen te scheiden, kan bij de plenaire terugkoppeling gekeken worden of er verschil in oplossing of reactie is. In deze setting kunt u een brug slaan naar de meerwaarde van beide ouders in de seksuele opvoeding.

Plenaire nabespreking: In de nabespreking koppelt elke groep een paar belangrijke tips terug. Deze worden op een flap geschreven. Deze werkvorm sluit aan bij werkvorm 8 'In gesprek met kinderen'.

Werkblad: Seksuele opvoeding

werkvorm

07

Casussen

Werkwijze: Een van de ouders begint met voorlezen van een casus en reageert hierop. De andere ouders reageren daarna. U hoeft het niet eens te worden, het gaat erom dat u uw mening geeft. Vervolgens gaat u verder met de volgende casus, en zo verder. U mag ook een eigen casus inbrengen. Elke groep kiest één casus om tijdens de nabespreking in te brengen.

- 1 Uw kind van zes is met een kind van zeven aan het spelen. U treft ze aan op zolder in hun blootje. Een duidelijk geval van 'dokterje spelen'. Wat zegt/doet u? Verandert uw reactie als het om twee meisjes, twee jongens of een jongen en een meisje gaat?
- 2 Uw dochter van twaalf heeft verkering met een jongen van veertien. Ze willen zaterdag naar de film. Wat zegt/doet u? Verandert uw reactie als uw zoon van twaalf verkering heeft met een meisje van veertien?
- 3 Uw kind van negen gebruikt voortdurend het woord 'homo' tegen vriendjes als een soort scheldwoord. Wat zegt/doet u? Verandert uw reactie als uw kind voortdurend het woord 'neger' gebruikt als een scheldwoord?
- 4 Uw zoon van vijf vertelt dat hij verliefd is op zijn beste vriend en dat ze later gaan trouwen. Wat zegt/doet u? Verandert uw reactie als uw zoon vertelt dat hij verliefd is op zijn juf en ze later gaan trouwen?
- 5 U hebt gezien dat uw kind van elf samen met een vriendje van tien op internet heeft gekeken op sekssites. Wat zegt/doet u? Verandert uw reactie als u een seksboekje op de kamer van uw kind vindt?
- 6 Uw kleuter komt de slaapkamer binnenlopen op het moment dat jullie aan het vrijen zijn en vraagt verbaasd wat jullie aan het doen zijn. Wat zegt/doet u? Verandert uw reactie als uw puber komt binnenlopen?
- 7 Uw dochter van twaalf wil in een korte strakke jurk naar een schoolfeest. Wat zegt/doet u? Verandert uw reactie als ze naar een vriendinnetje gaat?
- 8 Uw zoon van tien vraagt aan u wat 'pijpen' is. Wat zegt/doet u? Verandert uw reactie als uw kind vraagt wat 'seks' is?
- 9 Uw dochter van acht wil een kinderstring van de HEMA, net als enkele van haar klasgenootjes. Wat zegt/doet u? Verandert uw reactie op het moment dat niemand uit haar klas een string draagt?
- 10 Uw zoon van twaalf heeft sinds een half jaar een vriendinnetje. Ze komen regelmatig bij elkaar thuis. Nu heeft hij gevraagd of zij komend weekend mag komen logeren. Wat zegt/doet u? Verandert uw reactie als het om uw dochter van twaalf gaat?
- 11 Uw dochter van elf is actief op verschillende social media. U hebt gezien dat ze verkering heeft gevraagd aan een klasgenoot. Wat zegt/doet u? Verandert uw reactie als het om uw zoon van elf gaat? Of als ze verkering vraagt aan iemand die u niet kent?

In gesprek met kinderen

werkvorm

08

tijd: 20 minuten

materiaal: teksten in PowerPoint of ander visueel presentatiemiddel en toegang tot het internet om een paar opvoedfilmpjes te laten zien van www.uwkindenseks.nl

Ouders krijgen tips om met kinderen in gesprek te gaan over seksualiteit. De filmpjes van de website kunnen als inspiratiebron dienen.

Werkwijze: Kies een filmpje van de website www.uwkindenseks.nl en laat dit zien. Na het kijken stelt u de ouders een aantal kijkvragen, zoals:

- 1 Welke aanleiding gebruikt de ouder in de film om een gesprek te beginnen over seksualiteit? Wat zijn andere aangrijpingspunten?
- 2 Wat voor vragen stelt de ouder in de film?
- 3 Wat zijn andere vragen, die u als ouder kunt stellen?
- 4 Hoe laat de ouder in de film blijken dat het kind altijd met vragen bij hem of haar terecht kan?
- 5 Zijn er andere manieren, waarop u dat als ouder kunt laten blijken?
- 6 Op welke manier vraagt de ouder naar de mening van het kind?
- 7 Welke andere manieren gebruiken ouders om naar de mening van het kind te vragen?
- 8 Wat vindt u van de manier, waarop de ouder op het kind reageert?
- 9 Hoe zou u zelf reageren in zo'n situatie?

Toelichting: Elke ouder heeft zijn of haar eigen opvoedstijl. Ouders zijn zelf ook opgevoed met bepaalde waarden en normen. In de achtergrondinformatie is informatie te vinden over verschillende seksuele opvoedstijlen en het effect van een warm gezinsklimaat. U kunt dit gebruiken om de verschillende rollen van ouders toe te lichten.

Meer lezen?

In verschillende brochures en boeken van Rutgers worden tips voor ouders beschreven:

- *Seksuele opvoeding van kinderen (0-18 jaar) met een beperking. Brochure voor ouders.* Rutgers en CED-Groep.
- *Puber in huis: Tips voor de seksuele opvoeding van kinderen tussen 9 en 15 jaar.* Rutgers.

Kennisquiz seksualiteit en nieuwe media

werkvorm

09

tijd: **20 minuten**

materiaal: **teksten in PowerPoint of ander visueel presentatiemiddel, rode & groene kaarten voor ouders, eventueel een presentje voor de winnaar, eventueel uitgeprinte quizformulieren voor de ouders**

Ouders zijn vaak niet op de hoogte van het internet of media-gebruik van hun kind en/ of ze zijn zich zelf niet bewust van de risico's en leuke kanten van nieuwe media.

Werkwijze: De informatie is verwerkt in een kennisquiz. Op de sheets staan de verschillende quizvragen. Vraag alle ouders om te gaan staan. Ouders steken een groene kaart op, als ze denken dat de stelling waar is en een rode kaart, als ze denken dat de stelling niet waar is. Bij een fout antwoord gaat de ouder zitten. Aan de hand van de antwoorden kunt u de positieve kanten en risico's rondom nieuwe media en seksualiteit toelichten. In deel 3 Achtergrondinformatie is hier informatie over opgenomen, die u kunt gebruiken voor de uitleg aan ouders.

Quizvragen met antwoorden

1 Jongens en meisjes lopen dezelfde risico's op het internet?

Antwoord¹³: niet waar

Jongens:

- Zijn nieuwsgieriger naar seks.
- Kijken vaker naar pornosites (van de 12-14-jarige jongens heeft 65% naar pornosites gekeken).
- Ontmoeten vaker iemand in het echt, die ze online hebben leren kennen.
- Praten meer over seks op internet en flirten meer.
- Geven op internet eerder persoonlijke informatie aan anderen.

Meisjes:

- Komen minder vaak in aanraking met gewelddadige of pornografische inhoud op het internet, maar Raken hier sneller van overstuur.
- Praten vaker online met vreemden.
- Krijgen vaker ongewenste seksuele opmerkingen of seksueel getinte vragen.
- Krijgen vaker persoonlijke vragen (meestal verstrekken ze die niet).

2 Tijdens online sociale ontmoetingen (bijvoorbeeld in een virtuele wereld) oefenen kinderen met het sociale rollen?

Antwoord¹⁴: waar

Jonge kinderen en kinderen met een beperking of ontwikkelingsmoeilijkheden kunnen online goed oefenen met sociale rollen. In de puberteit gaan kinderen hiermee experimenteren, ze maken zich los van hun ouders en ontwikkelen hun eigen identiteit. Vaak gebeurt dit samen met leeftijdsgenoten. Nieuwe media geven kinderen nieuwe mogelijkheden om relatief veilig te oefenen met sociale rollen. Het blijkt echter ook dat jonge kinderen en kinderen met een beperking of ontwikkelingsmoeilijkheden geneigd zijn om sneller vrienden te accepteren en makkelijker intieme zaken te delen via sociale media en chat dan oudere kinderen en leeftijdsgenoten zonder beperking. Ook weten jongere kinderen en kinderen met een beperking of ontwikkelingsmoeilijkheden vaak minder goed hoe ze om kunnen gaan met ongewenste verzoeken.

3 15% van de jonge kinderen (12-13 jaar) ontmoet op internet personen, die met hen over seks willen praten?

Antwoord 19: niet waar (dit geldt voor 6% van de 12-13 jarigen)

4 Onder oudere jongeren (van 12-18 jaar) heeft 20% wel eens online seks gehad?

Antwoord¹⁵: niet waar

Het onderzoek, dat gedaan is onder deze leeftijdsgroep is bij jongeren afgenomen via bekende social media sites (partypeeps, superdudes, sugababes). Het beeld is daardoor geen doorsnee beeld van de

¹³ Haan, J. de (2010). *NL Kids online. Nieuwe mogelijkheden en risico's van internetgebruik door jongeren*. Sociaal Cultureel Planbureau: Den Haag.

¹⁴ Haan, J. de & Pijpers, R. (2010). *Contact! Kinderen en nieuwe media*. Bohn Stafleu van Loghum: Houten.

¹⁵ Haan, J. de (2010). *NL Kids online. Nieuwe mogelijkheden en risico's van internetgebruik door jongeren*. Sociaal Cultureel Planbureau: Den Haag.

samenleving. Van deze onderzochte jongeren geeft 14% van de jongens en 4% van de meisjes aan regelmatig of vaker 'online seks' te hebben. Terwijl 77% van de jongens en 80% van de meisjes aangaven nooit online seks met iemand te hebben.

5 Jongens en meisjes (12-18 jaar) beleven seksuele vragen op het internet hetzelfde?

Antwoord: niet waar

In hetzelfde onderzoek zijn verschillen gevonden rondom de ervaring met seksuele uitingen op internet. Zo blijkt dat 62% van de meisjes seksueel getinte vragen niet leuk vindt. Terwijl ondervraagde jongens dit soort seksuele verzoeken veelal gewoon of leuk noemen.

Als er meer tijd is tijdens de ouderavond kunt u ouders de quiz eerst voor zichzelf laten invullen. Geef maximaal 5 minuten de tijd en bespreek de antwoorden daarna plenair.

Afsluiting

Geef ouders ruimte om zelf voorbeelden in te brengen van gedrag van kinderen waar ze zich zorgen over maken. Laat ouders ook kennismaken met de gebruikte lesmaterialen, zoals het lespakket *Relaties & seksualiteit*, en laat hen zien wat in de lessen aan bod komt rondom seksualiteit en media-opvoeding. Gebruik hiervoor eventueel: www.lespakketrelatiesenseksualiteit.nl/digilessen/

Kennisquiz seksuele weerbaarheid

werkvorm**10**tijd: **20 minuten**materiaal: **teksten in PowerPoint of ander visueel presentatiemiddel, rode & groene kaarten voor ouders, eventueel een presentje voor de winnaar, eventueel uitgeprinte quizformulieren voor de ouders**

Veel ouders in het speciaal onderwijs vinden het belangrijk dat hun kind voldoende weerbaar is. Zeker als het kind zich opmaakt voor de stap naar het voortgezet (speciaal) onderwijs.

Achtergrond

Landelijk onderzoek laat zien dat seksuele grensoverschrijding nog steeds op grote schaal voorkomt. Zo zegt 17% van de meisjes en 5% van de jongens (van 12-25 jaar) bij de eerste keer geslachts-gemeenschap overgehaald of gedwongen te zijn. Het is belangrijk om kinderen al vanaf jonge leeftijd te leren wensen en grenzen te herkennen, uiten en respecteren.

Werkwijze: De informatie is verwerkt in een kennisquiz. Vraag alle ouders om te gaan staan. Ouders steken een groene kaart op als ze denken dat de stelling waar is en een rode kaart als ze denken dat de stelling niet waar is. Ze gaan zitten als ze de vraag fout beantwoord hebben. Aan de hand van de antwoorden kunt u ingaan op gewenste attitudes en vaardigheden om seksuele dwang en grensoverschrijding te voorkomen. In deel III Achtergrondinformatie is informatie opgenomen over kinderen en seksuele weerbaarheid.

Kennisquiz

1 Kinderen praten meer met hun ouders over anticonceptie, zwangerschap en soa's dan over wensen en grenzen.

Antwoord: **waar**

Veel kinderen praten met hun ouders over relaties en seksualiteit en seksuele risico's. Wensen en grenzen op seksueel gebied komen veel minder aan bod.

2 Hoe jonger kinderen zijn met hun eerste keer geslachts-gemeenschap hoe groter het risico op seksuele dwang of overhalen tot seks.

Antwoord: **waar**

Op jonge leeftijd zijn kinderen vaak onvoldoende voorbereid op hun seksuele contacten. Ze weten vaak nog niet waar hun eigen wensen en grenzen liggen of durven deze nog onvoldoende te uiten.

3 Tongzoenen tegen de zin van het kind is ook een vorm van seksuele grensoverschrijding?

Antwoord: **waar**

Alles wat op seksueel gebied (zoals tongzoenen, strelen, aanraken, oraal bevredigen, e.d.) tegen de zin van het kind plaats vindt is een vorm van seksuele grensoverschrijding. Een vijfde van de meisjes en 14% van de jongens heeft wel eens of vaker tegen haar of zijn wil getongzoend.

4 Meisjes en jongens hebben evenveel te maken met seksuele grensoverschrijding.

Antwoord: **niet waar**

Meisjes hebben met alle ongewilde seksuele handelingen vaker ervaring dan jongens. Jongens gaan vaker over de grens van een ander.

Afsluiting

Geef ouders ruimte om zelf voorbeelden in te brengen van gedrag van kinderen waar ze zich zorgen over maken. Laat ouders ook kennismaken met de gebruikte lesmaterialen, zoals het lespakket *Relaties & seksualiteit*, en laat hen zien wat in de lessen aan bod komt rondom seksualiteit en weerbaarheid. Gebruik hiervoor eventueel: www.lespakketrelatiesenseksualiteit.nl/digilessen/

Hoe kunt u kinderen seksueel weerbaar maken?

Ouders weten vaak niet wat seksuele weerbaarheid betekent. Kinderen hebben niet alleen kennis nodig, maar moeten ook bepaalde waarden en normen aanleren. Daarnaast is het van belang, dat kinderen leren om te communiceren over hun wensen en grenzen en deze leren respecteren.

Werkwijze: Ouders bedenken in subgroepen wat ze als ouders kunnen betekenen in de seksuele opvoeding. Hierbij kunnen ze nadenken over wat kinderen op een bepaalde leeftijd moeten weten, vinden en kunnen om vanaf jonge leeftijd seksueel weerbaar te worden. Hierbij houden ze rekening met de ontwikkelingsleeftijd en de eventuele beperking of ontwikkelingsmoeilijkheden. Ze kunnen hierbij zelf een rangorde maken van belangrijke aandachtspunten.

Aandachtspunten:

- Leren respect te hebben voor zichzelf.
- Leren eigen wensen te kennen en herkennen.
- Laten zien wat respectvol omgaan met jongens en meisjes is.
- Laten zien dat jongens en meisjes gelijkwaardig zijn.
- Laten zien dat interesses en behoeftes bij jongens en meisjes kunnen verschillen.
- Leren ontdekken dat er prettige en minder prettige gevoelens en aanrakingen zijn.
- Laten zien wat wensen aangeven betekent.
- Laten zien wat duidelijk grenzen aangeven betekent.
- Leren dat A zeggen nog geen B betekent.
- Leren de grenzen van de ander te herkennen.
- Leren dat nee zeggen mag als je iets niet wilt en dat de ander dit moet respecteren.
- Duidelijk maken dat als iemand nee zegt de ander ook nee bedoelt.
- Leren dat ze een ander nooit pijn mogen doen, een ander nooit tot iets mogen dwingen of overhalen als de ander dat niet wil.
- Laten zien wie te vertrouwen is.
- Leren dat het belangrijk is met iemand te praten als er vervelende dingen zijn gebeurd.
- Vertellen wat een kind kan doen als het vervelende seksuele dingen hebt meegemaakt.
- Laten merken dat het kind altijd bij de ouders terecht kan met vragen of problemen.
- Laten weten dat het niet fijn is met vervelende geheimen rond te blijven lopen.

Plenaire terugkoppeling: Laat ieder groepje ouders de belangrijkste punten inbrengen, waarbij zowel kennis, attitudevorming en vaardigheden aan de orde komen. Laat eventueel zien wat er in het lespakket *Relaties & seksualiteit* in de verschillende leerjaren ten aanzien van het thema seksuele weerbaarheid aan bod komt.

Tips voor de opvoeding en weerbaarheid van kinderen:

- Leer kinderen dat zijzelf de moeite waard zijn zodat zij respect krijgen voor zichzelf.
- Leer kinderen dat ze respect hebben voor de wensen en grenzen van anderen.
- Leer kinderen dat er verschillen zijn tussen prettige en niet prettige seksuele aanrakingen.
- Leer kinderen dat ze "nee" mogen zeggen als ze iets niet willen en dat een ander dit moet respecteren.
- Leer kinderen dat ze een ander nooit tot iets mogen dwingen of overhalen als de ander dit niet wil of als het de ander pijn kan doen.
- Leer kinderen dat, als ze A zeggen, ze niet altijd B hoeven te zeggen.
- Leer kinderen hoe ze wensen en grenzen kunnen herkennen.
- Leer kinderen hoe ze duidelijk kunnen communiceren over wensen en grenzen.
- Laat kinderen weten wie ze kunnen vertrouwen en wat veilige of onveilige situaties zijn.

- Laat kinderen weten dat ze bij u of iemand anders terecht kunnen als ze vervelende ervaringen hebben gehad.
- Laat kinderen weten dat vervelende geheimen hebben niet fijn is en dat erover praten beter is.

Aandachtspunt: Vertel ouders dat niet alle vormen van seksuele grensoverschrijding voorkomen kunnen worden. Soms wordt er namelijk dwang, chantage of geweld gebruikt of er is er sprake van een ongelijke machtsrelatie (bijvoorbeeld verschil in leeftijd, afhankelijkheidsrelatie), waardoor kinderen seksueel gedrag of handelingen niet kunnen weigeren of weerstaan. Ouders moeten vooral veiligheid en bescherming kunnen bieden aan jonge kinderen en kinderen met een ontwikkelingsachterstand, omdat zij extra kwetsbaar zijn.

Wat is normaal seksueel gedrag?

tijd: 20 minuten

materiaal: teksten in PowerPoint of ander visueel presentatiemiddel, rode, oranje en groene kaarten voor alle ouders

Ouders weten soms niet wat normaal seksueel gedrag is en hoe ze op het gedrag moeten reageren. Aan de hand van de casussen geven ouders hun mening door het opsteken van een rode, oranje of groene kaart.

Werkwijze: Vraag alle ouders de rode, oranje en groene kaarten te pakken. Vraag de ouders om hun mening te geven over de situaties, een groene kaart in de lucht als zij de situatie normaal vinden, een oranje kaart als ze de situatie twijfelachtig vinden en een rode kaart als ze de situatie grensoverschrijdend of niet normaal vinden. Het is niet de bedoeling dat er na het voorlezen van iedere situatie een gesprek ontstaat en ouders met elkaar in gesprek gaan over de meeste adequate reactie.

Voorbeeldsituaties seksueel gedrag¹⁶

Is dit normaal, afwijkend, zorgwekkend of grensoverschrijdend?

- 1 Een jongen van tien zit met zijn vriendje van elf in bad. Ze bekijken elkaars piemel en raken elkaars piemel ook aan.
- 2 Een meisje van elf plaatst een foto van zichzelf in bikini op social media.
- 3 Een groepje kinderen van zeven jaar speelt buiten. Ze laten elkaar in de bosjes om de beurt hun geslachtsdelen zien. In de groep zitten zowel jongens als meisjes.
- 4 Een meisje van twaalf wil naar het schoolfeest een strak minirokje aan met een glitterhemdje.
- 5 Een jongen van vier vraagt aan zijn vriendje of hij zijn piemel mag zien.
- 6 Een meisje van acht droomt weg bij haar favoriete popster en zegt dat ze verliefd op haar is.
- 7 Een jongen van zes duwt een knikker in de vagina van zijn zusje van vijf.
- 8 Twee meisjes van negen laten bij een jongen van vijf zijn broek afzakken om vervolgens hard te lachen om zijn piemel.
- 9 Een jongen van zes zit voortdurend aan zijn piemel.
- 10 Een jongen van elf vraagt een meisje van negen om zijn piemel te strelen.
- 11 Een oom vraagt aan uw dochter van elf bij hem op schoot te komen zitten en geeft haar een zoen.

Toelichting: Bij het beoordelen van wat 'normaal' is gaat het vaak over persoonlijke meningen en opvattingen. Laat ouders beargumenteren waarom ze het ene gedrag wel en het ander niet normaal vinden en wat hieraan ten grondslag ligt. Ouders zullen niet op iedere situatie hetzelfde reageren. Vaak zijn reacties, meningen, normen en waarden beïnvloed door de eigen opvoeding, religie, culturele achtergrond en omgeving. Deze werkvorm sluit aan op de werkvorm 13 'Waar ligt de grens', waar ouders aan de hand van de criteria uit het Vlaggensysteem zelf een beoordeling maken en hun reactie op basis van de criteria bepalen.

¹⁶ De situaties zijn geïnspireerd op de casussen in: Frans, E. & Franck, T. (2010). *Vlaggensysteem. Praten met kinderen en jongeren over seks en seksueel grensoverschrijdend gedrag*. Garant: Antwerpen – Apeldoorn.

Waar ligt de grens?

werkvorm**13**tijd: **45 minuten**materiaal: **teksten in PowerPoint of ander visueel presentatiemiddel, gekopieerde situaties, eventueel geplastificeerde situaties op A4 formaat**

De docent licht kort de zes criteria van het vlaggensysteem toe uit deel 3 Achtergrondinformatie.

De ouders gaan hierna aan de slag met behulp van de voorbeeldsituaties uit werkvorm 12. Ze bespreken onderling hoe ze zouden reageren op de situatie, nu ze de criteria van het vlaggensysteem kennen. Tijdens het bespreken van de situaties motiveren de ouders hun keuze.

Werkwijze: Laat de ouders groepen vormen van maximaal vijf ouders. Een van de ouders begint met het voorlezen van een situatie en reageert hier zelf op. De andere ouders kunnen daarna reageren. Het is de bedoeling dat de ouders de criteria van het vlaggensysteem gebruiken om de situatie te beoordelen. Laat de ouders nadenken over wat ze in een dergelijke situatie zouden doen en wat een gepaste reactie zou zijn. Vervolgens gaat de volgende ouder in de groep verder met een volgende situatie en zo verder. Ouders mogen ook eigen casussen inbrengen. Vraag elke groep één situatie uit te kiezen, die ze het moeilijkst, leukst of interessants vonden en tijdens de nabespreking willen bespreken.

Plenaire nabespreking: Na het bespreken van de voorbeeldsituaties in subgroepen vindt een korte nabespreking plaats. Ouders brengen zelf een situatie in waar veel discussie over was of die ze graag zouden willen delen. Ouders lichten hierbij de tips toe en wat volgens hen een adequate reactie zou zijn op het gedrag. De begeleider kan aanvullende informatie geven over adequate reacties bij de verschillende vlaggen.

Toelichting: Zie deel 3 Achtergrondinformatie voor meer informatie over het Vlaggensysteem en seksuele opvoeding.

Werkblad: Situaties seksueel gedrag¹⁷

Casussen

- 1 Een jongen van tien zit met zijn vriendje van elf in bad. Ze bekijken elkaars piemel en raken elkaars piemel ook aan.
- 2 Een meisje van elf plaatst een foto van zichzelf in bikini op social media.
- 3 Een groepje kinderen van zeven jaar speelt buiten. Ze laten elkaar in de bosjes om de beurt hun geslachtsdelen zien. In de groep zitten zowel jongens als meisjes.
- 4 Een meisje van twaalf wil naar het schoolfeest een strak minirokje aan met een glitterhemdje.
- 5 Een meisje van acht droomt weg bij haar favoriete popster en zegt dat ze verliefd op haar is.
- 6 Een jongen van zes duwt een knikker in de vagina van zijn zusje van vijf.
- 7 Twee meisjes van negen laten bij een jongen van vijf zijn broek afzakken om vervolgens hard te lachen om zijn piemel.
- 8 Een jongen van zes zit voortdurend aan zijn piemel.
- 9 Een jongen van elf vraagt een meisje van negen om zijn piemel te strelen.
- 10 Een oom vraagt aan uw dochter van elf bij hem op schoot te komen zitten en geeft haar een zoen.

¹⁷ De situaties zijn geïnspireerd op de casussen in: Frans, E. & Franck, T. (2010). *Vlaggensysteem. Praten met kinderen en jongeren over seks en seksueel grensoverschrijdend gedrag*. Garant: Antwerpen – Apeldoorn.

Seksueel gedrag duiden en beoordelen

Seksueel gedrag kan afwijkend, zorgwekkend of zelfs grensoverschrijdend zijn. Gebruik de onderstaande criteria om seksueel gedrag te beoordelen:

- 1 **Wederzijdse toestemming** | Wil het kind het zelf? Wil de ander het ook? Vinden ze het allebei prettig?
- 2 **Vrijwilligheid** | Kiest het kind er zelf voor om dit te doen? Durft het of is het in staat om nee te zeggen?
- 3 **Gelijkwaardigheid** | Zijn het kind en het andere kind (bij seksueel spel of in een relatie bijvoorbeeld) even oud, sterk en slim? Is er sprake van een machtsverschil?
- 4 **Leeftijds- of ontwikkeling adequaat** | Doet het kind niets waar het te jong of te oud voor is? Past het bij de ontwikkelingsleeftijd?
- 5 **Context adequaat of passend bij de situatie** | Is het gedrag van het kind gepast, niet storend of choquerend voor anderen in de omgeving?
- 6 **Zelfrespect** | Heeft het kind zicht op de gevolgen van zijn of haar gedrag? Neemt het geen risico's die schadelijke gevolgen kunnen hebben?

Als seksueel gedrag van kinderen (al dan niet met anderen): leeftijd & context adequaat, vrijwillig, met wederzijdse instemming, zonder dwang of groepsdruk, gelijkwaardig en niet pijnlijk of schadelijk zijn, is sprake van gezond seksueel gedrag.

Als u één van de vragen uit de lijst met criteria met 'nee' beantwoordt, kan het gedrag (licht) grensoverschrijdend zijn. Het is dan belangrijk om gedrag bij te sturen of af te leren. U kunt dit doen door: gedrag te benoemen, te begrenzen en waar nodig te corrigeren. Let op dat lichte grensoverschrijding op jonge leeftijd geen voorspeller hoeft te zijn voor seksueel grensoverschrijdend gedrag op latere leeftijd.

Tips voor ouders

- **Hoe kunt u uw kind weerbaarder maken?**
 - **Vraag uw kind naar zijn of haar mening of nodig uw puber uit met u in discussie te gaan. Zo leert uw kind zich een eigen mening te vormen.**
 - **Geef positieve feedback en zorg dat uw kind zelfvertrouwen en een positief zelfbeeld ontwikkelt.**
 - **Laat uw kind merken dat het zelf eigen grenzen en wensen mag bepalen.**
 - **Leer uw kind te communiceren over eigen wensen en grenzen.**
 - **Laat zien hoe u grenzen en wensen duidelijk maakt en hoe deze te interpreteren zijn.**
 - **Geef aan dat het belangrijk is nooit over de grenzen van een ander te gaan.**
 - **Als iemand A zegt, betekent dit (nog) geen B.**
 - **Maakt u zich zorgen over uw kind? Informeer dan of er iets vervelends is gebeurd.**
 - **Stel uw kind gerust en maak duidelijk dat het altijd bij u terecht kan.**
-

Proactieve seksuele opvoeding

tijd: 20 minuten

materiaal: teksten in PowerPoint of ander visueel presentatiemiddel, gekopieerde situaties, eventueel geplastificeerde casussen op A4 formaat

Tijdens het bespreken van de casussen kunnen ouders met elkaar van gedachten wisselen. Ze worden zich daardoor bewust van hun eigen houding, mening en gedrag ten aanzien van relationele en seksuele vorming en die van anderen.

Ouders krijgen de gelegenheid om na te denken en te reageren op verschillende opvoedsituaties. Ouders wisselen met elkaar ervaringen uit over veelvoorkomende en herkenbare situaties in de seksuele opvoeding. Hierbij is aandacht zowel voor de verschillen als de overeenkomsten bij kinderen met een beperking of ontwikkelingsmoeilijkheden. Laat ouders elkaar adviseren en inspireren.

Werkwijze: De ouders krijgen een gekopieerd blad met casussen en vormen kleine groepen (met maximaal vijf ouders). U geeft ouders plenair een instructie. Op het werkblad met casussen staat de instructie ook beschreven.

Instructie: Een van de ouders in de groep begint met het voorlezen van een casus en reageert hierop. De andere ouders mogen daarna reageren. Het is de bedoeling dat er na elke casus een gesprek ontstaat. De ouders hoeven het niet met elkaar eens te worden. Het gaat erom dat ze verschillende meningen horen. Vervolgens gaat de volgende ouder in de groep verder met een casus, en zo verder. Ouders mogen ook eigen casussen inbrengen. Vraag elke groep één casus uit te kiezen die ze het moeilijkst, leukst of interessantst vonden en tijdens de nabespreking wil bespreken. Onder 'plenaire nabespreking' is een instructie opgenomen.

Alternatieve werkwijze 1: Als de ouders groepen gevormd hebben, geef je elke groep maximaal drie casussen. Elke groep krijgt andere casussen om te bespreken. Tijdens de nabespreking geeft elke groep een korte samenvatting van de meest interessante casus. Op deze manier worden plenair altijd verschillende casussen besproken.

Alternatieve werkwijze 2: Door bij de indeling van de groepen mannen en vrouwen te scheiden, kan bij de plenaire terugkoppeling gekeken worden of mannen en vrouwen met andere oplossingen komen. Op deze manier wordt inzichtelijk dat mannen en vrouwen soms andere oplossingen bedenken. Je kunt hiermee een brug slaan naar de meerwaarde van beide partners in de seksuele opvoeding.

Plenaire nabespreking: Tijdens het bespreken van de casussen wordt van elke groep (afhankelijk van de tijd) gevraagd om een casus te delen. Van elke groep vertelt één ouder hoe de discussie is verlopen, wat verschillende meningen waren en hoe de ouders in de groep oplossingen voor de situatie bedacht hebben.

Werkblad: Proactieve seksuele opvoeding

werkvorm

14

Casussen

Werkwijze: Een van de ouders begint met voorlezen van een casus en reageert hierop. De andere ouders reageren daarna. U hoeft het niet eens te worden, het gaat erom dat u uw mening geeft. Vervolgens gaat u verder met de volgende casus, en zo verder. U mag ook een eigen casus inbrengen. Elke groep kiest één casus om tijdens de nabespreking in te brengen.

- 1 Uw zoon van acht ziet in de supermarkt tampons staan. U ziet hem thuis naar de wc lopen waar hij een tampon uit het doosje pakt.
Wat zegt/doet u?
- 2 Uw kind van tien heeft een abonnement op een tienermagazine. Het nummer van deze week gaat over verliefdheid en zoenen.
Wat zegt/doet u?
- 3 Uw dochter van twaalf kijkt samen met een vriendinnetje van elf naar een televisieprogramma met veel seksueel getinte beelden.
Wat zegt/doet u?
- 4 Uw peuter heeft een rondslingerend kinderboek gevonden met tekeningen over de voortplanting.
Wat zegt/doet u?
- 5 Uw zoon van dertien heeft sinds een half jaar een vriendinnetje. Ze komen regelmatig bij elkaar thuis. Jullie zitten samen in de auto.
Wat zegt/doet u?
- 6 U gaat winkelen met uw dochter van acht. U ziet haar met haar handen door het rek van pikante lingerie gaan.
Wat zegt/doet u?
- 7 Uw kind van tien is actief op social media. Ze heeft een groot vriendennetwerk. 's Avonds zitten jullie samen aan tafel.
Wat zegt/doet u?
- 8 Uw dochter van dertien zit de hele avond te appen met een vriendinnetje. U ziet dat het gaat over een jongen waarop uw dochter verliefd is. Een paar dagen later lopen jullie samen in de stad.
Wat zegt/doet u?
- 9 U hebt gezien dat uw kind van elf met een vriendje van tien op het internet naar sekssites heeft gekeken.
Wat zegt/doet u?
- 10 U kijkt samen met uw kind van negen naar het nieuws. Eén van de items gaat over een zedenzaak.
Wat zegt/doet u?

Seksuele opvoeding en mediawijsheid

werkvorm

15

tijd: 20 minuten

materiaal: teksten in PowerPoint of ander visueel presentatiemiddel, gekopieerde situaties, eventueel geplastificeerde casussen op A4 formaat

Tijdens het bespreken van de casussen kunnen ouders met elkaar van gedachten wisselen. Ze worden zich daardoor bewust van hun eigen houding, mening en gedrag ten aanzien van relationele en seksuele vorming en die van anderen.

Ouders krijgen de gelegenheid om na te denken en te reageren op verschillende opvoedsituaties. Ouders wisselen met elkaar ervaringen uit over veelvoorkomende en herkenbare situaties in de seksuele opvoeding. Hierbij is aandacht zowel voor de verschillen als de overeenkomsten bij kinderen met een beperking of ontwikkelingsmoeilijkheden. Laat ouders elkaar adviseren en inspireren.

Werkwijze: De ouders krijgen een gekopieerd blad met casussen en vormen kleine groepen (met maximaal vijf ouders). U geeft ouders plenair een instructie. Op het werkblad met casussen staat de instructie ook beschreven.

Instructie: Een van de ouders in de groep begint met het voorlezen van een casus en reageert hierop. De andere ouders mogen daarna reageren. Het is de bedoeling dat er na elke casus een gesprek ontstaat. De ouders hoeven het niet met elkaar eens te worden. Het gaat erom dat ze verschillende meningen horen. Vervolgens gaat de volgende ouder in de groep verder met een casus, en zo verder. Ouders mogen ook eigen casussen inbrengen. Vraag elke groep één casus uit te kiezen die zehet moeilijkst, leukst of interessants vonden en tijdens de nabespreking wil bespreken. Onder 'plenaire nabespreking' is een instructie opgenomen.

Plenaire nabespreking: De ouders hebben de cases besproken en verzamelen in de groep de belangrijkste waardevolle tips. De tips worden plenair verzameld en besproken. Inventariseer op deze manier goede tips voor seksuele opvoeding rondom nieuwe media.

Aanvullende tips voor de seksuele opvoeding

- Een klein aantal kinderen verstuurt op jonge leeftijd beelden en fotomateriaal via social media. Zij overzien vaak de mogelijke gevolgen nog niet van hun gedrag. Vertel uw kind dat foto's en filmpjes nog heel lang op internet te vinden zijn, ook na verwijdering van social media.
- Laat weten dat seks op internet niet hetzelfde is als seksualiteit in het echte leven. Een jongen kan denken dat hij sterk en stoer moet zijn en seksueel altijd moet presteren. Een meisje kan denken dat ze altijd slank en sexy moet zijn om aantrekkelijk gevonden te worden.
- Laat uw kind kritisch kijken naar mediabeelden over seksualiteit en het ideale lichaam.
- Soms maken kinderen iets vervelends mee op social media, bijvoorbeeld als iemand een geslachtsdeel laat zien of als zij een intieme vraag krijgen. Vertel uw kind dat het hier geen antwoord op hoeft te geven. Zorg dat uw kind weet, dat het altijd met u kan praten over dit soort dingen.
- Kijk af en toe mee op sites die uw kind bezoekt. Zet de computer of laptop in de woonkamer, zodat u makkelijk mee kunt kijken.
- Maak goede afspraken met uw kind, bijvoorbeeld geen vreemden toelaten bij social media of mensen blokken, die vervelende vragen stellen.
- Zet een filter op de computer, zodat het kind niet ongevraagd op pornosites terecht komt.

Werkblad: Seksuele opvoeding en mediawijsheid

werkvorm**15**

Casussen

Werkwijze: Een van de ouders begint met voorlezen van een casus en reageert hierop. De andere ouders reageren daarna. U hoeft het niet eens te worden, het gaat erom dat u uw mening geeft. Vervolgens gaat u verder met de volgende casus, en zo verder. U mag ook een eigen casus inbrengen. Elke groep kiest één casus om tijdens de nabespreking in te brengen.

- 1 Uw dochter van acht vraagt of ze op social media mag.
Wat zegt/doet u?
- 2 U ziet uw zoon van twaalf zijn shirt voor de webcam uittrekken.
Wat zegt/doet u?
- 3 U hebt op de kamer van uw dochter van negen een openstaande pornosite gezien.
Wat zegt/doet u?
- 4 Uw zoon van zeven is bezig met een werkstuk voor school. Hij gebruikt het internet om informatie te vinden. Zijn werkstuk gaat over poezen.
Wat zegt/doet u?
- 5 Uw kind van acht danst een vrij expliciete videoclip na en heeft zich verkleed en opgemaakt.
Wat zegt/doet u?
- 6 Uw dochter van twaalf wil haar net opkomende schaamharen scheren, net als haar klasgenoten.
Wat zegt/doet u?
- 7 Uw kleuter kijkt tekenfilms op een tablet en leert zelf films te vinden. U bent aan het koken en ziet opeens dat er per ongeluk een seksclip op staat.
Wat zegt/doet u?
- 8 Uw zoon van twaalf zit vaak op social media. U ziet per ongeluk op zijn telefoon een gesprek over zijn vele seksuele veroveringen/ervaringen.
Wat zegt/doet u?
- 9 Uw dochter van elf kijkt graag naar modellenwedstrijden op tv. Ze wil later zelf ook model worden en net als de modellen op TV alvast aan de lijn voor de toekomst.
Wat zegt/doet u?
- 10 Uw zoon van negen heeft bij een vriendje thuis een pornosite gezien en is helemaal van slag.
Wat zegt/doet u?

Afsluitende vragen

werkvorm

16

tijd: 10 minuten

materiaal: puberfolders, ouderbrochures en evaluatieformulieren

Ouders krijgen aan het einde van de ouderavond de gelegenheid om vragen te stellen over seksuele opvoedingskwesties, seksuele vorming en het pedagogisch klimaat op school.

Draag er zorg voor dat er leerkrachten en deskundigen aanwezig zijn om op vragen van ouders in te gaan. De school kan ook iets laten zien over materialen of producten, die kinderen hebben gemaakt tijdens lessen over seksuele vorming. Deel na afloop materialen uit en/ of wijs ouders op bestaande websites, zoals www.uwkindenseks.nl, www.oudersonline.nl, www.seksualiteit.nl en www.rutgers.nl.

Als afsluiting bedankt u de aanwezige ouders en de eventuele spreker voor hun komst. U kunt kort terugblikken op het verloop en de inhoud van de avond en ouders vragen "Wat ze mee naar huis nemen?". Daarnaast is het handig ouders te vragen een evaluatieformulier in te vullen en in te leveren bij degene, die de avond georganiseerd heeft. Met een kleine groep ouders kunt u ook mondeling evalueren en de ouders vragen tips te geven.

Over Rutgers

Het beleven van seksualiteit moet voor ieder mens vrijwillig, veilig en fijn zijn. Met veel passie zetten wij ons daarvoor in.

In Nederland staat de naam Rutgers al decennialang voor open, eerlijke en positieve seksuele voorlichting. Tegenwoordig ondersteunen we met name professionals in zorg en onderwijs in het bespreekbaar maken van seksualiteit. Op basis van onderzoek vergaren we kennis en ontwikkelen we effectieve methoden. Ook zetten we onze kennis en expertise in om beleid te beïnvloeden.

Het succes van Rutgers wordt ook in andere landen gezien. Dit inspireert ons om met organisaties overal in de wereld te werken aan seksuele gezondheid en aan vrije keuze in relaties, seksualiteit en het krijgen van kinderen.